

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATS

- Fil. lic. *Sven B. Ek*, Lund: Dräktförordningarnas samhälleliga bakgrund 97
- Das gesellschaftliche Hintergrund der Kleiderordnungen 118

STRÖDDA MEDDELANDE OCH AKTSTYCKEN

- Docenten *Per-Edwin Wallén*, Lund: Ett svenskt bårprov 119

- Förste assistenten fil. lic. *Brita Egardt*, Lund: Adventsstjärnan. Ett herrnhatiskt bruk som blev svensk folksed 122

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Professor *Krister Hanell*, Lund: Romersk mynthistoria 127

- FÖRENINGSMEDDELANDE 132

RIG · ÅRGÅNG 42 · HÄFTE

4

1959

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Presidenten i Svea Hovrätt *Herman Zetterberg*

Sekreterare: Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

REDAKTION:

Nordiska museets styresman professor *Gösta Berg*

Förste intendenten fil. dr *Marshall Lagerquist*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvärig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, Lund. Telefon 115 28

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, Stockholm NO. Telefon 63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 10 kr

Postgiro 193958

Rig utgår även till medlemmarna av Sällskapet Folkkultur, Finngatan 8, Lund

Årsavgift 10 kr. Sällskapets postgironummer 177569

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äga från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR
SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH
FOLKLIVSARKIVET I LUND

FYRTIOANDRA ÅRGÅNGEN

REDAKTION

*GÖSTA BERG · MARSHALL LAGERQUIST
SIGFRID SVENSSON*

STOCKHOLM 1959

Föreningen för svensk kulturhistoria

STYRELSE

Hovrättspresidenten *Herman Zetterberg* (ordf.), riksarkivarien *Ingvar Andersson* (v. ordf.), förste intendenten *Marshall Lagerquist* (sekr., adr. Nordiska museet, Stockholm), professor *Sigfrid Svensson* (Rigs redaktör, adr. Folklivsarkivet, Lund), civilingenjören *Bo Westerberg* (skattm.), Nordiska museets styresman professor *Gösta Berg*, professor *Sigurd Erixon*, fil. dr *Ingegerd Henschen*, bibliotekarien *Sam Owen Jansson*, förste antikvarien *Sverker Jansson*, fil. dr *Erik Hjalmar Linder*, förste antikvarien *Tord O:son Nordberg*, ambassadören *Sture Petrén*, landsantikvarien *Gösta von Schoultz*, kapten *Nils Strömbom*, intendenten *Svante Svärdström*, professor *Ernst Söderlund*, förste intendenten *Mats Rehnberg*, f. förste intendenten *Sigurd Wallin*

REVISORER

Intendenten *Anders Nyman*, fil. dr *K. E. Sahlström*

INNEHÅLL

UPPSATSER

Docenten <i>Nils-Arvid Bringéus</i> , Lund: Prestaver Trauerstäbe	33
Fil. lic. <i>Sven B. Ek</i> , Lund: Dräktförordningarnas samhälleliga bakgrund	97
Das gesellschaftliche Hintergrund der Kleiderordnungen	118
Fil. dr <i>Sven Ljung</i> , Stockholm: Till frågan om den svenska bondepraktikans källor	17
Zur Frage der schwedischen Bauernpraktik	24
Förste arkivarien fil. dr <i>Holger Wickman</i> , Stockholm: Landshövding Örnsköld och den jämtländska linhanteringen	1
Der Landeshauptman Örnsköld und Flachsbereitung in Jämtland	15

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH OCH AKTSTYCKEN

Förste intendenten fil. dr <i>Erik Andréén</i> , Stockholm: Guldsmeden O. W. i Borås	70
Förste assistenten fil. lic. <i>Brita Egardt</i> , Lund: Adventsstjärnan. Ett herrnhutiskt bruk som blev svensk folksed	122
Fil. lic. <i>Sven B. Ek</i> , Lund: Affärsböcker som etnologiskt hjälpmedel	67
Folkskolläraren fil. kand. <i>Assar Jansson</i> , Sala: Datering av Albert Målares Salasvit	65
Docenten <i>Per-Edwin Wallén</i> , Lund: Ett svenskt hårprov	119

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

F. folkhögskolläraren fil. dr <i>Nils Dencker</i> , Uppsala: Nils Andersson och den svenska folkmusiken	78
Professor <i>Krister Hanell</i> , Lund: Romersk mynthistoria	125
Antikvarien fil. kand. <i>Lars O. Lagerqvist</i> , Stockholm: Europeiska furstekronor	85
Intendenten fil. dr <i>Alfa Olsson</i> , Göteborg, och professorn <i>Gustav Ränk</i> , Stockholm: Om allmogens kosthåll. Genmäle och replik	74

F. förste intenden fil. dr <i>Sigurd Wallin</i> , Stockholm: Parkettgolv	90
Otto Andersson: Spel opp I spelemänner. Se ovan <i>Nils Dencker</i>	
Heintz Biehn: Die Kronen Europas und ihre Schicksale. Se ovan <i>Lars O. Lagerqvist</i>	
Einar Bager: Malmöhistoria i sten. Anmäld av stadsarkivaren <i>Leif Ljungberg</i> , Malmö	27
Sture Bolin: State and currency in the Roman Empire to 300 A.D. Se ovan <i>Krister Hanell</i>	
Bertil Ejder: Skånes ortnamn. Anmäld av arkivarien fil. lic. <i>S.-B. Vide</i> , Lund	
Sigurd Grieg: Ringsaker kirkes gamle herlighet. Anmäld av docenten <i>Erik Cinthio</i> , Lund	57
S. Gunnarsson: Torp och backstugor i Visseltofta socken. Anmäld av kyrkoherden <i>Otto Svennebring</i> , Kvarnlyckan	58
F. Hjulström, G. Arpi och E. Lövgren: Sundsvallsdistriktet 1850—1950. Anmäld av lektorn fil. dr <i>Helge Ståhlberg</i> , Kalmar	
Arvid Lundström: Parkettläggarna, se ovan <i>Sigurd Wallin</i>	
Maria Znamierowska-Prüfferowa: Rybackie narzedzia kolne w Polsee i w krajach sasiednich. Anmäld av styresmannen professor <i>Gösta Berg</i> , Stockholm	93

KORTA BOKNOTISER

Sven Jacob Carlsson: Anteckningar om Ulrika socken	63
Olof S. Eriksson: Kattarpsboken — en sockenkrönika	95
E. Estyn Evans: Irish folk ways	96
H. P. Hansen: Hedeboender i tre slægtled	96
Ragnar Hjort: Restaurering och rekonstruktion av Gustaf III:s paviljong på Haga ..	29
Nils von Hofsten: Eddadikternas djur och växter	64
I Köla	63
Erich Kunze: Jacob Grimm und Finnland ..	95
Rut Liedgren: Staffordshirefigurer	32

Ivar Modéer: Skeppsnamn och skärgårdsnamn	30	Stockholms stads tänkeböcker IV. Från år	
Arne Nygård-Nilssen: Fredede hus satt i stand med statsbidrag	31	1592	31
Norden och kontinenten	30	<i>FÖRENINGSMEDDELANDET</i>	132
Wera och Martin Olsson: Stjernerunds slott i Närke under den bernadotteska epoken 1823 —1860	30	Signaturer under rubriken "Korta boknotiser":	
Gad Rausing: Arkeologien och naturveten- skaperna	64	B. A. P. = Bengt-Arne Person, ELF = Eva Lis Forsby, G. B. = Gösta Berg, G. v. S. = Gösta von Schoultz, J. Ö. S. = Jan-Öjvind Swahn, M. B. = Margareta Biörnstad, M. L. = Marshall Lagerquist, S. B. E. = Sven B. Ek, S. B. V. = Sten-Bertil Vide, S. S. = Sigfrid Svensson.	
Mats Rehnberg: The Nordiska Museet and Skansen	31		
Sigurd Erixons tryckta skrifter 1911—1957	32		

Dräktförordningarnas sambälleliga bakgrund

Av *Sven B. Ek*

Någon gång för ett femtontal år sedan blev "swingpjatten" en modedeföreteelse. Med sin ovanliga klädsel och sitt långa hår väckte han vederbörlig uppmärksamhet. I själva verket blev typen bekant över hela Sverige närmast över ett dygn, nämligen så lång tid som det tog nyhetsorganen att rapportera de tämligen våldsamma förföljelser som drabbade en av Stockholms första "swingpjattar". Den iögonenfallande klädseln hade blivit för mycket för en del stockholmare.

Många vet väl av egen erfarenhet — det gäller åtminstone männen — hur lätt det är att råka i konflikt med främmande socialgrupper om ens klädsel alltför mycket skiljer sig från den i gruppen gängse. Grupper med många gemensamma mönster utbildar som regel ett i viss mån normerat dräktskick, vilket blir en symbol för gruppen.

Överflyttat till större sammanhang finner vi motsvarigheter i de politiska rörelsernas mer eller mindre diffust ideologiskt motiverade dräktnormer. Så kunde man för något år sedan läsa bekymrade östeuropeiska kommentarer om vissa västerländska plaggs spridning bland kommunistungdomen. Det nya modet ansågs vara ett dekadenstecken av allvarligt slag och uppfattades uppenbarligen — och

inte utan en viss rätt — som ett utbrytningsförsök från den kommunistiska gemenskapen.

Trots alla smärre t. ex. köns-, ålders-, trossamfunds- och yrkesskillnader i dräktskicket utmärker sig även det "fria" västerländska dräktbruket av en långt gången nivellering jämfört med äldre tider. Detta kan knappast förklaras av en tillfällighet utan står tvärtom i nära sammanhang med de demokratiska principerna och teorierna. Samhället präglar således och uttrycker sig i det normerade dräktskicket.¹

Materialet

Förhållandet mellan samhället och dräktskicket låter sig belysas av det historiska materialet och då främst av de talrika dräktförordningar som under tidernas lopp utfärdats både i Norden och på kontinenten. Det svenska historiska materialet är visserligen inte rikligt från alla perioder men det är ändå till fyllest för att ge intressanta aspekter på sambandet.²

¹ Det förefaller, åtminstone i vårt samhälle, som om de vuxna kvinnorna vore mindre bundna av normer än männen. I vad mån detta är traditionellt betingat skall inte diskuteras här.

² Det anförda materialet rymmer även annat än rena förordningar. Endast tryckta källor har anförts.

Problemet är i den svenska etnologiska litteraturen behandlat främst av Sigurd Wallin,³ men de flesta dräktforskare har haft anledning att beröra det i en eller annan form.

De svenska dräktbestämmelserna har författaren tidigast kunnat belägga i Gutalagen. Från medeltiden i övrigt är blott ett par andra svenska bestämmelser kända — bortsett från dem som anknyter till kyskhetsfrågor — och under 1500-talet har de varit tämligen fåtaliga. Under förra hälften av 1600-talet utfärdades de sporadiskt för att öka under århundradets senare del. Ymnigast har de förekommit under 1700-talet.

Inte utan skäl kan man emellertid fråga sig om de växlande frekvenser som enligt det tryckta arkivmaterialet skulle förefinnas återspeglar verkligheten eller främst är beroende av en ofullständig redovisning under äldre tider. Samma förordningar har emellertid i stort sett iakttagits i de olika materialsamlingarna; givetvis är dock Stiernman fullständigast fram till 1700-talet, även om alla påbud inte har redovisats av honom. Som kontrollkällor för 1400—1600-talen har använts Stockholms stads tänkeböcker (STB, utg. av Stockholms stadsarkiv), Konung Gustav I:s registratur (Reg., Handlingar rörande Sveriges historia, serie 1), Svenska riksrådets protokoll (Handlingar rörande Sveriges historia, serie 3), Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer (Sthlm 1927 f.) samt andra tryckta domboks-serier och arkivsamlingar.⁴ Slutsatsen — bestyrkt även av formuleringar i protokoll och stadgor — har blivit, att frekven-

sen i de tryckta källorna måste anses väl svara mot det faktiska förhållandet.⁵ Att förordningarna nådde sin kvantitativa höjdpunkt under 1700-talet är också ganska naturligt med tanke på den merkantilistiska epokens allmänna benägenhet att utfärda regleringar.

En analys av förordningarna visar, att de i texten uttryckta motiveringarna skiftar på ett ganska väl avgränsbart sätt för olika tider. Man kan tala om skilda motiveringstyper. Det bör dock tilläggas att lika litet som förordningarna återger det faktiska dräktskicket förefaller de uttryckta motiveringarna alltid vara de egentliga. Trots detta har textmotiveringarna ett stort intresse, då man kan anta, att de utfärdats med hänsynstagande till samhällets politiska struktur, tidens dominerande idéer etc. och därför också i dessa fall återspeglar samhällsförhållanden.

De ekonomiska motiveringarna

Det ligger i sakens natur, att de reglerande dräktförordningar som brukar inbefattas under begreppet överflödsförordningar oftast innehåller en ekonomisk motivering. Sådana motiveringar till regleringar av dräktbruket finner man redan i de allra tidigaste påbuden i Nor-

⁴ I texten sker ingen hänvisning till uppgifter som hämtats från A. A. von Stiernman, Alla riksdagars och mötens beslut 1—4, Sthlm 1728—1743; Samling utaf kongl. bref, stadgor och förordningar etc. 1—6, Sthlm 1747—1775, eller R. G. Modée, Utdrag utur alle ifrån den 7 decemb. 1718 utkomne publique handlingar etc. 1—15, Sthlm 1742—1829.

⁵ Frekvensskillnaden ter sig inte så märklig, om man betänker samhällets politiska struktur före frihetstiden, då en negativ inställning hos en politiskt dominerande person kunde vara nog för att stoppa förslag till dräktordning. Jfr t. ex. Axel Oxenstierna i Svenska riksrådets protokoll 10 s. 420, Handlingar rörande Sveriges historia.

³ S. Wallin, Ståndsmässig dräkt, Svenska kulturbilder 4, Sthlm 1931.

den, dock ej i de gutländska bestämmelserna, som inte anger något speciellt skäl.⁶

I en stadga av 1489 klagas över de nya sedernas fördärv. Den ekonomiska aspekten förefaller emellertid här vara trång, och stadgan riktar sig närmast mot svennerna, vilka ansågs få för hög avlöning i pengar och kläder jämfört med lönen i forna tider. Täljestadga av 1491 vänder sig — kortfattat — mer allmänt mot de nya moderna.⁷ Under 1500-talet framfördes ekonomiska betänkligheter mot dräktlyxen av både Gustav Vasa och Johan III. Under 1600—1700-talen blir den ekonomiska motiveringen vanlig och åberopas även i den år 1794 utgivna förordningen samt vid försöken att hämma dräktlyxen hos allmogen vid 1800-talets början.

Då de ekonomiska motiveringarna ingått i dräktförordningar under hela den undersökta perioden, ligger det nära till hands att anta, att handelspolitiska överväganden var förbudens primära och huvudsakliga orsak. För en nutida läsare kan det visserligen förefalla märkligt, att import av utländskt kläde och liknande har tillmätts så stor ekonomisk betydelse och kunnat ge upphov åt så många för-

⁶ H. Yrwing har dock antagit att de gutländska stadgandena om förbud mot visst kläde, förgyllning etc. var avsedda att hindra att landsbygdens kapital strömmade till staden. Han framkastar också möjligheten av att stadgarnas bakgrund är krisen mellan stad och land 1288, Yrwing, Gotland under äldre medeltid s. 355, Lund 1940. Medan det sista antagandet synes möjligt, torde det förra vara en förenkling, bl. a. med tanke på att böndernas egna handelsfärder ännu inte upphört vid denna tidpunkt, varför handeln med Visby inte var enda möjligheten till lyximport.

⁷ J. Hadorph, Biärköa Rätten s. 66 och 67—68, Sthlm 1687. Om den ekonomiska-politiska bakgrunden vid denna tid, se E. Lönnroth, Statsmakt och statsfinans s. 233 f., Göteborgs högskolas årsskrift XLVI (1940:3).

ordningar. 1928 utgjorde t. ex. sidenimporten i Sverige 0,8 % av det totala importvärdet och den sammanlagda textilimporten 10,7 %.⁸ Under äldre tider spelade denna import emellertid en betydligt större roll, kanske delvis beroende på att de höga transportkostnaderna gynnade handel med varor med höga enhetsvärden, dvs. i stor utsträckning rena lyxprodukter. År 1559 utgjorde sålunda sidenimporten över Stockholm, Gävle och Söderköping 4,3 % av det totala införselvärdet och samtliga textilvaror 35,8 %, varav klädet 25,1 %. Dessa siffror anses av Heckscher som representativa för normalförhållandena under 1500-talet. Någon förändring synes inte ha ägt rum under 1600-talet vad de rena lyxvarorna beträffar. Dock kunde man inom den totala textilimporten iaktta en värdeförskjutning mot grova varor som vadmal och blaggarn, en tendens som dock synes varit skiftande år från år.⁹

Redan under 1500—1600-talet skulle således en regleringspolitik som gick ut på att förhindra bruket av kläden, siden och liknande kunna vara motiverad. Detta inte minst med tanke på 1500-talets exportovilja, som konsekvent kunde leda till obenägenhet att byta de inhemska produkterna mot "onyttiga" importvaror. En sådan tanke skymtar, som nämnts redan i 1400—1500-talens stadgor. Heckscher omtalar, att man 1595 var betänkt på att vidtaga åtgärder mot det överflöd i klädebonad, "därigenom riket varder märkeligen utöst med de bästa varor".¹⁰ Sin främsta motivering fick emellertid en sådan ekonomiskt grundad politik först,

⁸ E. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia, Sthlm 1935—1949, I: 1 s. 39 f.

⁹ Heckscher I: 2 s. 552 f.

¹⁰ Heckscher I: 1 s. 259.

då man inom landet kunde tillgodose lyxbegäret inom dräktbruket eller försökte bygga upp en industri som skulle kunna tillgodose detta behov. Ännu mot slutet av 1600-talet var klädesmanufakturen obetydlig och av dålig kvalitet i Sverige.¹¹ I fråga om textilvaror saknade landet möjlighet att konkurrera med importvarorna utom vad gäller grövre produkter.¹² Från 1688 till 1700-talets slut kommer emellertid en rad importförbud som avsågs understödja de spirande manufakturerna. En ansats till importförbud av fasonerade tyger överstigande visst värde gjordes redan med förordningen av 3 december 1668.

Under 1700-talet har vi således en kombination av regleringar av dräktbruket och av importen. Dräktförordningarna hade inpassats i ett fast ekonomiskt system.¹³ Många protokollsuttalanden vittnar om att den ekonomiskt motiverade dräktregleringen på många håll omfattades med både uppriktighet och entusiasm. Helt kan man dock inte frigöra sig från det intrycket att angreppen på yppigheten till viss, ja kanske stor del tjänade

¹¹ Heckscher I: 2 s. 507 f.

¹² Heckscher I: 2 s. 679. Trots optimistiska uttalanden från officiellt håll under 1700-talet, var det en vanlig mening att kvaliteten på de inhemska, finare textilvarorna var den utländska vida underlägsen även under denna tid. Jfr Heckscher II: 2 s. 616—621 och C. Grimberg, Svenska folkets underbara öden 4 s. 11, Sthlm 1913—1924.

¹³ Manufakturernas ställning under 1700-talet förutsattes vara känd i allmänna drag, jfr t. ex. Heckscher II: 2 s. 585 f. Om idébakgrunden för lyxdiskussionen under 1700-talet se förutom Heckscher O. Wieselgren, Yppighets nytta, Skr. utg. av hum. vet. samf. i Uppsala 14. Även C. G. Malmström, Sveriges politiska historia 1—6, Sthlm 1855—1877. Tämmligen fylliga redogörelser för den ekonomisk-politiska bakgrunden för de viktigare förordningarna ges av J. W. Arnberg, Anteckningar om frihetstidens politiska ekonomi, Uppsala 1868.

som en avledare av allmänhetens missnöje med de ekonomiska förhållandena, dvs. som ett defensivt politiskt stridsmedel.¹⁴

Den ekonomiska motiveringens ursprunglighet

Wieselgren säger — s. 21 — om S. Lagerlöfs "Wälmente Tanckar" (1714): "Författaren står ännu i allt mer väsentligt på 1600-talets teologiska ståndpunkt och klandrar samtidens modedårskap huvudsakligen därför att den vållar 'Guds vrede, straff, plåga, odygd, sjukdom och armod i landet'. Den rent ekonomiska sidan av saken kommer visserligen även fram, men tillerkännes synbarligen blott sekundär betydelse."

Jämsides med ekonomiska motiveringar existerade således under äldre tid även andra. Det kan redan här påpekas, att den ståndsociala motiveringen i äldre förordningar var än starkare än den religiösa, vilken Wieselgren betonar. Man bör också söka klargöra, huruvida de uttalade ekonomiska motiveringarna i de äldre stadgorna verkligen var primära. Något oemotsägbart resultat kan man väl inte komma till, men ett par starka indicier förtjänar att observeras.

Viktiga är Johan III:s brev till borgarna i Stockholm den 7 januari 1583,¹⁵ 17 maj 1585 och 27 mars 1589. Det sistnämnda brevet är ett svar på borgarnas klagan över sina ekonomiska svårigheter. Johan III genmäler här, att borgerskapet i sin uppräknings av orsakerna har glömt det viktigaste, nämligen "den stora oordning med klädebonad, därav många myc-

¹⁴ En sådan misstanke framfördes tidigt av C. Livijn, Samlade skrifter 2 s. 27, Örebro 1852.

¹⁵ Privilegier 3 s. 445 f.

ket bliva förarmade". Det kan noteras, att Johan III inte återopade överflödets vådor för landet som så regelbundet skedde i förordningarna från 1600-talets slut och 1700-talet. I brevet av 1585 nämns de ekonomiska aspekterna endast indirekt. I brevet av 1583 framskyntar i § 4 om gästbud vid bröllop etc. vissa ekonomiska betänkligheter. Utförligare är emellertid i detta brev en annan motivering varför konungen motsatte sig bruk av viss dräkt. I § 3 heter det:

"Och ändå att H:te K. M:tt icke ville förmena utan såg det gärna, att borgerskor samt andra hustrur och deras döttrar, som här i staden boendes äro, gå hederligen och väl klädda och hava uppå sig silver och guld (undantagandes sammet, dammask och annat sådant till kjortlar etc.) efter såsom vars stånd det krävde, så ville H.K.M:tt icke, att de skulle kläda sig efter frue och adels sätt, såsom nu hos många finnes med mössor, kappor och annat, om vilket Sveriges änkedrottning, desslikes andra fruar och myndiga av adel hade besvärat sig hos H:te K.M:tt, utan H.K.M. lät bjuda och befalla, att man sådan frudräkt skulle hava fördrag och bliva vid den klädebonad, som av ålder brukligt varit haver. Men om utfödde hustrur och deras barn icke vilja kläda sig lika med svenska, då må de bruka och bära sådana klädningar, som i de land sed är, där de är födda."

Dessa tre brev synes övertygande visa, att den knapphändiga ekonomiska motiveringen i brevet från 1589 ingalunda — som också låter sig anas av brevet övriga innehåll — var den primära utan snarare hade "utvecklats".

Lika osäkert är att Gustav Vasas upp-salastadga av 25 febr. 1546 och mandat av 4 april 1546,¹⁶ trots hänvisningar till det ekonomiska fördärv dräktlyxen ledde till, verkligen bygger på en allvarligare ekonomisk övertygelse. Snarare var det väl så att de aktuella förhållandena framprovocerade dessa ekonomiska moti-

veringar. I mandatet av den 4 april 1546 heter det bl. a.: "och bonden härnäst, utan åtskillnad icke annat än engelskt kläde och leieskt slita vill." I ett brev 1542 krävde Nils Dacke, att fogdarna inte skulle trakassera allmogen ifall någon bland den använde sig av engelskt leieskt eller annat kläde.¹⁷ Såvitt jag har kunnat finna går Dackes klagomål inte tillbaka på någon utfärdad förordning. Det kan här nämnas, att dalkarlarna 1527 krävde att de nya moder med sönderskuren dräkt som införts i Stockholm skulle avskaffas, en begäran som Gustav Vasa avvisade!¹⁸

Gustav Vasas egen inköspolitisk gick som bekant inte ut på återhållsamhet i fråga om lyx. Även Johan III hade en dualistisk syn på dräktlyxen. I ett brev av den 4 maj 1569 till Jöns Nilsson tillsades denne, att för den småländska adeln understryka nödvändigheten av att den vid kröningen uppenbarade sig i tillbörlig prakt. Brevet, som refereras hos Livijn, säger:

"det skulle på konungens vägnar, dess gode män, som i den landsändan Småland boende äro, allvarligen tillsägas, att i tid förskaffa sig de kläder, som till en sådan högtid tjenlige äro, och efter det sätt då brukligt var; och i händelse någre skulle vilja föregifva, det de ej kunde åstadkomma sådant, emedan föga sidentyg och kläde är här i riket att bekommandes, så skulle man låta dem förstå, att tillförsel af dylike persedlar var nu med första att förmoda till Stockholm. Vidare och som det i synnerhet höfves adelsståndet, och jemväl är brukligt, att de draga guldkedjor, så var konungens allvarliga vilja, på det adeln måtte blifva igenkänd och behålla det rum dem tillkom, att de antingen sjelfve, eller genom lån af sina

¹⁷ O. Celsius, Konung Gustav I:s historia 2 s. 658, Lund 1792.

¹⁸ Gustav Vasa säger sig gärna se att modet försvann men tillägger om dräktbruket: "haver där ingen annan skada utan den det gör", jfr Reg. 4 s. 171—172 och Celsius I s. 339.

¹⁶ Reg. 18 s. 42—43.

anförvandter, vänner och andre försågo sig med dylika kedjor.”¹⁹

Den ståndssociala motiveringen

Den sociala motiveringen framgår mycket tydligt i de ovan berörda påbuden och breven. Men exemplen kan mångfaldigas och den ståndssociala innebörden förtydligas. I Uppsalastadgan av 1546 heter det, att

”den menige man på landsbygden, så ock borgare i städerna skola sig vid den tillbörlige dräkt och klädebonad, var efter sitt skick och stadga, benöja låta, som fader och föräldrar före dem gjort hava; förty bram och högmod är platt intet för nöden, utan sker till Guds förtörnelse och det meniga bästas fördärv.” I mandatet av samma år går ståndstankegångarna igen. Den allmänna högfärden befanns vara så stor, ”att alla vilja härnäst vara lika och den ringaste vill föra så stort bram i allo måtto, som den där förmer är och vara skall.”

Ännu starkare formuleras kraven på hänsynstagande till ståndsskillnaderna i Johan III:s brev. I brevet av 1583 lyder § 2:

”Efter det att den främmande köpmannen låter sig inte åtnöjas med sådana klänningar och dräkter, som deras stånd kräver, utan många av dem nu gå klädda efter hovsättet, så att man inte känner igen köpmannen från hovfolket, därför var H.K. Maj:ts vilja och befallning, att man skall därmed avstå och sådana klänningar igen upptaga och bruka, som köpmannen bär, uppå det man kan åtskilja folket.” Samma åsikter går igen i brevet från 1585 där det bl. a. heter, att ”ingen kvinna, som inte antingen själv är av adel eller har adelsgifte, det vare sig präste, skrivare, borgare, köpmäns eller andra våra tjänares hustrur, skola draga någon sammetsmössa eller tröja, icke heller nedan bältet något sidentyg, vare sig till kjortel eller skört, och de, som förnämligast är ibland dem, icke av bättre slag tröja eller krage än siden atlask eller dammask och på huvudet koprönikor eller dok.” Förtrytelsen över borgarfruarnas lyxiga

¹⁹ Livijn s. 16—17. — För personer och institutioner med internationella relationer torde ett förnämligt dräktskick ha varit ett självklart representationskrav.

klädbruk avslöjar sig i brevet från 1589 där det förebrås, att en del borgare ger sina hustrur ”två eller tre silkeskjortlar tillika, där en adelsman måste låta bliva vid ringare”. Ståndsmotiveringar förekommer även i 1633 års mandat med anledning av Gustav II Adolfs död.

Framträdande är ståndsmotiveringarna även i de bekanta förordningarna från 1664, som dock också motiverades med ekonomiska hänsyn. Formuleringar som att man icke fick ”kläda sig och de sina över sitt stånd”, förekommer även i kläddordningen för frälse och ofrälse ståndspersoner av den 30 augusti. I stadgan av 5 okt. för prästerskapet är ståndshänvisningen betydligt omständligare och skarpare. Det heter i § 5:

”Så skall ock det överflödiga brudarnas utsmuckande, som på någon tid är kommen i bruk och ovana, härmed vara förbjuden, så att var skall klädas efter sitt stånd, och uti en sådan prydnad en skälig hövlighet aktas, och det maner uti kläddräkten observeras, som uti bemänte stånd är brukligt men icke däröver” (se även § 27). Liknande var formuleringen i stadgan för borgarståndet av samma datum, t. ex. § 5 och 29. Stadgan om oordningars avskaffande i ständsdräkten upprepades 3 dec. 1668 men ståndsmotiveringen är här liksom i förra stadgan för adeln föga uttalad. I stadgan för prästerskapet av 1 mars 1669 betonas däremot ståndshänsynen kraftigt, t. ex. i § 28.

Det kan även nämnas, att prästerskapet som ett skäl, varför överflödet borde bortarbetas, i sina besvär 1642 framhöll, att ”man icke kan känna en ringa person ifrån de regerande”.²⁰ Stånds- eller kanske framför allt klassgraderande dräktbestämmelser anhöll prästerskapet även om i 1643 års besvär. En kläddordning borde skapas så ”att en god åtskillnad bleve mellan högre och nedre ståndspersoner, emellan herre och tjänare, matmoder och piga och icke så lätteligen måtte tillåtas främmande seder antagas av

²⁰ Prästeståndets riksdagsprotokoll I 1642—1660 s. 32, Uppsala 1949.

varje, som nu alltför mycket sker".²¹ Inom själva prästeståndet var skillnad i dräktskicket mellan det högsta prästerskapet och det lägre uttryckligen påbjuden.

I de otaliga förordningarna från 1700-talet är de ekonomiska motiveringarna dominerande och ståndsmotiveringar finns inte, ehuru bestämmelser om graderingar av dräktbruket förekommer genomgående på ett par undantag när.

De religiösa motiveringarna

Jämsides med de ståndssociala motiveringarna förekommer som nämnts mer eller mindre starkt uttalade religiösa motiveringar. Enligt dessa skulle lyxbruket och införandet av nya seder väcka Guds vrede och straff. Härom erinras halvhjärtat i Gustav Vasas mandat av den 25 februari 1546. Däremot förekommer ingen religiös motivering i Johan III:s brev. I förordningarna 1664 förekommer däremot klart uttalade religiösa motiveringar, så heter det i stadgan för ståndspersoner: "oansett därav icke allena Gud den högstes vrede, hämnd och straff över landet må befruktas." I stadgan för borgerskapet förekommer en liknande religiös motivering, medan det uppenbarligen inte har ansetts vara på sin plats i förordningen för prästerskapet! I ett mandat till borgerskapet i Stockholm 1633 har en stark religiös motivering gjorts till den huvudsakliga. Det heter i inledningen:

"Efter såsom vi alla Sveriges rikes inbyggare nu (det oss den gode Gud nådeligen bättre) uti stor sorg och veklagan fallna äro, i det att Herren Gud oss vår salige höglovliga gode och högtärade Konung ifrån kallat haver, därtill våra synder den första orsaken är: Så emedan oss bör sådant betänka och genom bot och bättring Gud blidka,

och sådant såväl utvärtets såsom och invärtets påskina låta och synnerligen efter det att den förbannade högfärden icke den ringaste orsaken är därmed vi sådant förskylt hava."²²

Bakgrunden till dessa religiösa motive-ringar var givetvis kyrkans inställning till överflöd och högfärd som synd. Vid flera tillfällen under 1600-talet beslöt sig prästerskapet för att söka påverka allmänheten och överheten att hejda den utmanande klädlyxen. En drastisk formulering får sjätte punkten i prästerskapets för-ening vid Nyköpings riksdag den 7 januari 1612:

"Till det sjätte: efter det (Gud bättre) att mycken förargelse sker med förarglig klädebonad och dräkt i alla stånd av vilken lösaktighet och allt ont på hedniskt vis förorsakas, ehuru Gud hotar vilja borttaga sådana förargliga prydnings- och i staden igen skaffa stank för god lukt, ett löst band för hålte, ett skalligt huvud för krusat hår och för en vid mantel en trång säck". Liknande synpunkter framfördes i 1642 års allmänna besvär. Här påyrkades stävjandet av överflödet, "eljest är förgäves vad vi därom predika, och befruktande att oss övergår det straff som Israels konungarrike och våra grannar i Tyskland är övergånget: ty äro vi dem lika i synden, så kan icke annars vara, förmedelst Guds rättvisa och sanning, än att vi varda dem ock lika i straffet, det Gud dock nådigst avvände!". I besvären 1643 upp-papades anhållan.

De enskilda prästmän som ivrade mot dräktlyxen skrädde sällan orden. Hos Olaus Magnus (14:2) heter det om den av dalkarlarna förkättrade sönderskurna dräkten, att den var "uppletad, uttänkt och brukad av narrar, odågor och skökor till prål och orenhet och till evärdelig skam". Upplysande om den religiöst konservativa inställningen till förargliga modenyheter är Jesper Swedbergs ord om den kvinnliga högfärden: "Vad äro de svarta fula lappar dem de flicka i ansiktet annat än de vilja mästra Gud som dem

²¹ Prästeståndets riksdagsprotokoll 1642—1660 s. 65.

²² M. Lagerström, Stockholms stads ordinarier I s. 22—23, Sthlm 1731.

dock sköna och dajliga skapat haver? Vad vilja den vederstyggliga huvudbonaden den de fontanger kalla annat än mästra Gud och vara alldeles missnöjd med hans skapande?"²³

Övriga motiveringar

Även andra motiveringar förekommer. Så kan nämnas de "konservativa" motiveringar, som framskymtar främst i de äldre stadgorna och synes kunna härledas ur ett slags nationaltraditionell etik. Formellt likartade om än kanske inte idémässigt identiska är de moraliska, götiska motiveringar som återfinnes i 1770 års förordning och främst i förordningen av den 1 januari 1794. Inledningen till den senare är närmast fanatisk. Ett häftigt angrepp riktas mot överflödet, som — bortsett från dess nationalekonomiska olägenheter — ledde till veklighet och sedernas fördärv och kvävde "all känsla för medborgerlig dygd och redlighet." Missförhållandena antogs emellertid bero på "en flyktig förvillelse" som inte "hade sin grund i nationens verkliga lynne". Götiska tankar låg i hög grad bakom Gustav III:s försök att genomföra en nationell dräkt.²⁴

En intressant särgrupp bland motiveringarna utgör de ståndspolitiska inom prästeståndet. Dessa sökte helt enkelt värna en "andlig" dräkt utan sådana inslag av profan yppighet, som kunde dra prästeståndets allvarsamma sinnelag i tvivelsmål. Gustav III, som får hållas för

²³ J. Swedberg, Gudelige dödstanckar s. 53, Skara 1711. Den prästerliga iveren i tal och skrift mot högfärden i dräktskicket kunde ta sig rent makabra uttryck, jfr t. ex. Grimberg 4 s. 15 f. o. cit. litt.

²⁴ E. Bergman, Nationella dräkten s. 27, Sthlm 1938.

en ambitiös fast kanske inte alltid framgångsrik dräktpsycholog, säger i sitt cirkulärbrev till biskoparna angående den nationella dräkten: "Prästeståndet har bibehållit en enfärgad klädnad, en viss antagen dräkt. Vid minsta undersökning lärer biskopen själv finna hur mycket den har bidragit, att underhålla ståndets personliga anseende och även värdigheten av dess ämbete. Om någon av prästeståndet sökt grannlåt, och i vad han kunnat, följt modens ombytthet, hur mycket har han inte förlorat hos allmänheten?"²⁵

Gustav III:s uppfattning överensstämmer med de kyrkliga myndigheternas. Ända sedan medeltiden har det inom den svenska kyrkan förts en kamp mot förvärldsligt prästerligt dräktbruk.²⁶ Risker att prästen skulle kunna förarga allmänheten om han uppträdde i världsligt slösande prakt påpekas i kyrkoordningen 1571 och liknande åsikter framfördes i 1664 års dräktstadga för prästerskapet (§ 27). Ett onekligen tungt vägande skäl varför allvarsamhet borde iakttagas i den prästerliga dräkten under 1600-talet, var att prästen fungerade i civildräkten utom vid nattvarden.

Motiveringstyperna. Sammanfattning

Granskar man motiveringarnas art finner man att ett markant brott sker efter 1664 års förordningar. Fram till dess har den dominerande motiveringstypen varit den socialpolitiska. Med för-

²⁵ S. Wilszman, Swea rikes ecclesiastique werk 2 s. 1012, Örebro 1781—1782.

²⁶ Påbud om den prästerliga dräkten återges utom hos Wilszman även hos Wallquist, Ecclesiastique samlingar 1—3, Wäxsjö 1788—1795. Den prästerliga dräkten har behandlats av O. Quensel, Strödda bidrag av svenskt kyrkoliv, Uppsala 1912 samt E. Rodhe, Den svenska prästdräkten, Studier tillägn. Magnus Pfannenstill, Lund 1923.

ordningarna 1664 träder den ekonomiska mer i förgrunden för att senare bli den dominerande till förordningarnas upphörande.²⁷ Det är påfallande, att ståndsmotiveringar inte förekommer i en enda av 1700-talets förordningar, inte ens i förordningen av 8 nov. 1731 med dess nyanterade ståndsgradering som i mycket påminner om 1664 års stadgor.²⁸ De religiösa motiveringarna hör främst hemma på 1500—1600-talen. De ekonomiska motiveringarna sammanfaller i tiden med det nya ekonomiska tänkandets genombrott och med anläggandet av inhemska manufakturer. På så sätt kan motiveringstypen anses spegla samhällets politiska och ideologiska utformning.

Det förefaller som om man borde räkna med två slags typer av dräktförordningar, dels en äldre typ vars huvudsakliga mål verkligen var att reglera

ståndsskillnader i dräktskicket, dels från 1600-talets senare hälft en yngre typ vars huvuduppgift var att gynna manufakturer. Mot antagandet i dess förra del skulle kunna riktas den anmärkningen, att den starka sociala motiveringen i de äldre stadgorna kunde ha ett ekonomiskt-politiskt mål, men att den sociala motiveringen användes såsom varande den lättast accepterade. Men då förordningarna just riktade sig mot ett faktiskt dräktbruk "över sitt stånd" och "missbruket" av påbudens mångfald och uttryckliga erkännanden att de inte upphörde, så måste man därav dra den slutsatsen, att de berörda inte hade någon känsla av att ståndsskillnaderna i dräktbruket var berättigade eller borde upprätthållas. Härav följer också, att den sociala motiveringen knappast kan ha antagits vara särskilt effektiv.

²⁷ Man bör inte alltför starkt betona den ekonomiska motiveringen i 1664 års förordningar. I rådet behandlades förordningarna tillsammans med olika ordningsstadgor. Överflödsförordningarna har också bedömts som ordningsstadgor av W. Tham, Bidrag till svenska riksdagarnas och regeringsformernas historia I s. 362.

²⁸ Detta betyder givetvis bara att ståndsmotiveringen inte uttalades. Förordningen av 1731 visar nära överensstämmelse med ett klädprojekt som omnämnes i ett brev till kansli, kammars- och kommercekollegierna den 11 jan. 1702. Här heter det bl. a.: "Sedan tycker Ni att sammet och plysch, som alltid är vordet hållna för en särdeles hedersdräkt, endast och allenast bör förbehållas ridderskapet och adeln, biskopar, superintendenter, professorer vid akademier och deras vederlikar, samt magistratspersoner i de förnämsta städer till klädebonad och att de övriga så av borgarståndet som andra ståndspersoner samt ridderskapets och adelns förnämsta tjänstehjon av annat tillätligt sidentyg sig må betjäna, som uti Sverige bearbetas; men gement folk, drängar och pigor benöja sig med kläder av yllne tyg." Detta projekt, som ogillades av konungen var väl en reaktion mot de rättigheter som stadfästas i förordningen av 20 mars 1699. Däri tilläts t. ex. inhemska sammet och plysch för alla.

Dräktbestämmelserna som prestigemätare

Ett intressant spörsmål är huruvida man kan fatta kraven på ståndsdifferentiering i klädedräkten såsom uttryck för tidens uppskattning av stånden. Ur förordningarna kan vi utläsa något av samhällets sociala struktur, men i sina detaljer avslöjar bestämmelserna först och främst de ideala ståndsskillnaderna enligt de styrandes åsikt. I hög grad fick de styrande givetvis dock ta hänsyn till de inrikespolitiska styrkeförhållandena. Ståndsprestigen har hävdats från olika håll vid projekt till klädordning. Detta framkommer tydligt vid behandlingen av projektet till 1664 års överflödsförordningar, vilket tillkommit med anledning av att de gamla överflödsbestämmelserna skulle överses och effektiviseras. I avslutning härtill inkom adeln med ett be-

tänkande i vilket det heter: "Såsom ock till en åtskillnad ifrån andra stånd begäres, att de som opriviligierade äro, samt deras hustrur och barn icke må tillåtas att draga sammet, plysch, sobelskinns- eller hermelinfoder, mössor, muffar eller kragar, utan slätt atlask, dammask och vad därunder är."²⁹ Veterligt är detta första gången försök gjordes till systematisk dräkreglering mellan de tre högre stånden. I en påminnelse av 21 juli 1664 angående förslaget till kläddordningen för prästerskapet föreslog emellertid prästerskapet för punkt 5: "Och deras hustrur och barn materien av kläder och kostnaden på gästabud lika med det adliga ståndet tillåtes, allenast sättet på kvinnofolks kläder bliver allvarsamt" etc. För punkt 27 § 3 föreslås, att istället "för 'plysch' sättes 'sammet' eftersom borgerskapet av första graden detta tillåtes".³⁰ Stadgorna av 1664 ger med andra ord utslag för den då häftiga ståndsstriden samtidigt som man får en bekräftelse på de styrandes inställning. I dessa fall synes dräktförordningarna indragits i själva ståndsstriden. Också senare, ekonomiskt motiverade förordningar avspeglar emellertid samhällsstrukturen, även om det sociala syftet här väl oftast varit sekundärt.

I det följande skall redovisas för de ideala skillnaderna mellan klasser och stånd såsom de framkommer i dräktför-

ordningarna. Utvecklingen belyses inte i sina detaljer, och bestämmelser för specialgrupper såsom officerare redovisas inte konsekvent, då detta ligger utanför ämnet.

Överflödsförordningarna från 1664 erbjuder en god utgångspunkt att studera värderingen mellan stånden och dessas klasser. Stadgan för adeln har inga upplysningar att lämna men relationen mellan adeln, präster och borgare framgår tydligt av förordningarna för de bägge andra stånden.

De stora överflödsförordningarna riktade sig egentligen mindre mot klädedräkten, för vilken en särskild förordning utkommit samma år, än mot yppigheten i samband med bröllop, begravningar etc. Paragrafen om klädedräkten "i gemen" går i allmänna ordalag tillbaka på den detaljerade rättighetsgraderingen i § 5 om brudars smyckande. Den senare lämpar sig därför bäst som utgångspunkt.

Inom prästeståndet utskildes en första grad av "academiarum professores, Kongl. Hoffpredikanter, Consistoriales, Praepositos, Lectores, Pastores, Rectores i Trivial Scholer och alle skickelige, Wällärde och alfwarsamme graduerade Män". Den andra graden bestod av "Ridderskapets och Adelens Präster, Capellaner, Krigs-Präster, Rectores uti små Scholer, och alle Hörare". För första gradens barn tilläts sidentyg, "några" diamanter och pärlor i kläderna samt "några" ädelstenar och "måttligt" med pärlor i kronan. Andra graden skulle däremot avhålla sig från diamanter och pärlbesatta kläder och nöja sig med guld. Kronan skulle vara utan "dyrbara Pärlor och Diamanter, eller andra ädle och kostelige Steenar". I allmänna ordalag påbjuds slutligen en betydligt enklare utstofferings av tjänstefolket.

I borgarnas första grad inrymdes borgmästare, råds- och magistratspersoner. En andra grad utgjordes av "Förnähme Borgare, eller elliest med desse opräknade, aff lijka värde och welkor". En tredje grad bestod av "medelmåttigt och ringare Folk" av borgerskapet och dessas likar. Den fjärde graden bestod slutligen av tjänstefolket och med detta jämställda.

Beträffande de olika klasserna inom stånden går de delvis tillbaka på i förordningar accepterade rangordningar. Detta gäller t. ex. "överklassen" inom prästerståndet, biskopar, superintendenten, præsidens consistoriorum, vilka ägde adelsrang. Att borgerskapets 1:a grad endast inrymmer högre tjänste-

²⁹ Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll 1664 bd 9 s. 319 f., Sthlm 1891.

³⁰ Prästeståndets riksdagsprotokoll 1660—1664 s. 634—635, Uppsala 1954. Diskussionen om kläddordningarna kan tämligen väl följas i de tryckta protokollen. — Från frälse håll framlades förslag om ren ståndsdräkt, vilket dock avvisades av Kungl. Maj:t den 25 sept. 1668: "Sist faller ock den tredje punkten Kungl. Maj:t behaglig allenast att åtskilja Riddar- och adelsståndet ifrån de andra genom en viss klädebonad synes så väl hos oss impracticabelt som det ingen annorstädes sker."

män torde bero på att rangordningen lagts till grund för den interna ståndsvärderingen samt att samma grupp var den politiskt mest aktiva inom ståndet.³¹ Att märka är att de förnäma dvs. bäst situerade borgarna kommer efter denna grupp, vilket troligen inte helt överensstämde med det "allmänna" borgerliga prestigestystemet. Någon tvingande relation till det ekonomiska systemet har graderingen således inte. I borgerskapets 3:e klass har uppenbarligen hantverksmästare och mindre handlare ingått. Dessa var jämställda med prästerskapet av 2:a graden, vilket kanske är ägnat att väcka en viss förvåning. Borgerskapet av 2:a graden hade företrädare framför prästerskapets 2:a grad. Slutligen var 1:a graden inom de bägge stånden jämställd. Någon stadga för allmoge synes inte ha utkommit.

Även förordningen av den 10 nov. 1716 angående graderad avgift för bruk av vissa lyxprodukter ger en bild av den inbördes ståndsuppfattningen. Principen för uttagningen av avgiften har varit ju lägre klass desto högre avgift. Här har den officiella rangordningen tillämpats. Den normala graderingen i förordningen är att de första 36 numren på rangordningen utgjorde högsta klassen, därefter följde de övriga på rangordningen, sedan adeln och deras vederlikar. Under denna klass kom de "förmästa" borgarna och därunder slutligen de övriga. Genom rangordningens användning följde helt naturligt att avvikelserna från det ekonomiska systemet på en del punkter blev markanta.³²

I en senare förordning av 8 nov. 1731 förekommer en grövre indelning av rätten till visst kläddbruk. Borgerskap och prästerskap jämställs under adeln i § 5 och 6. Någon åtskillnad göres inte på allmoge och tjänstefolk. Vad som särskilt förtjänar uppmärksammas, är att hushållerskor och kammarpigor hos adeln med vederlikar enligt § 9 faktiskt tilläts ett förnämre dräktbruk än präster och borgare. Detta har väl främst en rent social motivering. Det finare dräktbruket skulle bidra till att sprida glans över adelshushållen. När tjänare av denna kategori slutat sin tjänst i frälsehemmen upphörde också rättigheten till det dyrbarare dräktskicket.

³¹ Vid behandlingen av dräktprojektet hemställde borgerskapet att skillnad skulle göras mellan magistratspersoner och övriga, *Tham* 1 s. 399.

³² Jfr t.ex. kungörelsen om upphandlingsavgiften av 16 mars 1717. Grosshandlare och bankirer hade att erlägga 30 daler smt, förnäma handelsmän 24, "sämre" handelsmän 18 men t. ex. borgmästaren i Stockholm och magistratens äldsta i Göteborg 13 daler smt och 16 öre.

Frånsett 1731 års förordning är det emellertid en annan graderingstendens som är den dominerande under 1700-talet. Denna graderingstyp bortser från de högre stånden och inriktas på en social grovsortering riktad mot den under allmogen stående kategorin tjänstefolk och dessas likar. Understundom jämställs dock allmogen med denna lägstakategori.

I förordningen av 3 juni 1720 förbjöds tjänstefolk och annat löst folk i stad och på land speciella dräktbruk. Av en resolution på JK:s förfrågan den 22 juni 1722 framgår att till den i 1720 års förordning nämnda kategorin räknas även ryttare, dragoner, soldater och båtsmän. Hit räknades också torpare enligt förklaringen av 15 mars 1732. Den 17 oktober 1727 förbjöds samma kategori att bära andra tröjor än av ull och regarn tillverkade i landet, detta för att gynna tröjväveriernas uppkomst. I den unika förordningen av 1731 placerades allmogen i samma lägstaklass som tjänstefolksgruppen (jfr § 5 och 6). I en förklaring på JK:s förfrågan den 15 mars 1732 fräntas lägstaklassen jämte allmogen vissa rättigheter till dräktbruk (jfr § 1 och 5). Detta gäller bl. a. styvkjorteln som enligt 1731 års förordning fick bäras av de "förmämare fruntimren" men ej av "ringare och tjänstefolk". Kungl. Maj:t kunde dock inte avgöra vilka som var "förnäma" eller "ringa". Mot erläggande av styvkjortelavgift om 1 daler fick därför var och en begagna sig av plagget, dock var denna möjlighet inte tillåten allmogen eller lägstaklassen (i resolutionen på allmogens besvär av den 12 december 1734 § 79 tilläts dock allmogen bli vid den gamla dräkten). Enligt förordningen av 28 december 1736 angående friare bruk av vissa inhemska sidenvaror lät man dräktbruket bero av vars och ens råd och lägenhet. Dock utfärdades vissa restriktioner för tjänstepigor och annat "gement" folk. Av stort intresse är förordningen av 26 juni 1766 jämte förklaringen till denna den 11 december samma år. Även här urskiljes en låggrupp av tjänstefolk och liknande. Då i de bägge akterna en rad olika yrken uppräknas och värderas får man här en viss uppfattning om hur de olika yrkesgrupperna inom den lägsta samhällsklassen värderades. I låggruppen inräknades: tjänstepigor, korporaler, ryttare, dragoner, soldater, båtsmän, gärningsmän, lakejer, kuskar, drängar, åkare, timmermän, murare, stadstjänare, mätare, järndragare, prämkare, ringare, vårdväktare, besökare,³³ salpetersjudare,

³³ Ett slags lägre tulltjänsteman.

bagarebodgummor, krögerskor och spinnerskor. Under denna grupp kom lösa kvinnor samt pigor under 40 år vilka ej hade tjänst. Över låggruppen stod "alla som verkligen draga borgerlig skatt och tunga undantagandes de, vilka uti 5:te punkter äro uppräknade, såsom ock slotts- och kanslibetjänter, vaktmästare uti Kungl. Maj:ts och rikstens kollegier med flera publika verk samt stadstjänare, såväl som gesäller, de där merendels slutligen bliva mästare."

En motsvarande tendens till detta utskiljande av en låggrupp söker särskilja en högsta grupp bestående i första hand av riksråden. Dessa undantas från allmänna förbud i förordningarna av 1720 (jfr förklaring på JK:s förfrågan den 11 mars 1724) 1746, 1766 och 1770. Friheten gällde rätten att använda guld och silver till riksrådens livréer.

Kungahusets och hovets ställning i förhållande till de generella förbuden framgår inte helt klart. Man kan förmoda att dessa stod över förordningarna — i all synnerhet i praktiken.³⁴ Dock kan märkas, att det i 1720 års förordning uppenbarligen ansetts befogat att uttryckligen undanta Kungl. Maj:ts livréer från förbuden. I förordningen av 1766 undantogs från styvkjortelförbudets bruk vid hovet inför "överhetens" närvaro. Även i förklaringen den 11 december ställs hovet i viss särställning. Angående bruket av breda spetsar gavs nämligen tillåtelse för dem som redan presenterats vid hovet med sådana spetsar att behålla dessa. Även i den föga graderande förordningen av 1 januari 1794 göres i vissa fall undantag för hovet.

I de stora förordningarna av 1770 och 1794 kommer en ny tendens tydligt till synes. I den förra förordningen framhäves om de tidigare påbudens negativa

sidor bl. a. om förordningarna att "några jämväl göra obehagliga skillnader emellan personer av lika villkor och omständigheter". Samma inställning redovisas i den starkt personliga förordningen av 1794, där det heter: "men Vi hava vid detta tillfälle helst velat undvika allt sådant stadgande som skulle medföra en tvungen skillnad emellan stånd och olika klasser av medborgare."

Sammanfattning av ståndsprestigen enligt dräktförordningarna

Rekapitulerar vi nu mot vilka förordningarna riktats i olika tider, finner vi utgående från Johan III:s tid en differentieringssträvan mellan de högre stånden med adeln och kungahuset på den ena sidan och prästerskap och borgerskap på andra sidan fram t. o. m. 1600-talet. Denna tendens manifesterar sig tillfälligt så sent som 1731. Under hela 1700-talet fram till förordningen av 1770 är det emellertid i första hand mot lågklassen samt tid efter annan mot allmogen förordningarna riktas. De "demokratiska" uttalandena i 1770 och 1794 års förordningar torde även närmast beröra förhållandet mellan de högre stånden och får knappast tolkas som ett uttryck för inställningen till allmogen eller lågklassen.

Ur denna utveckling kan man utläsa hur nivelleringen mellan de tre högre stånden tar sin begynnelse vid 1700-talets början för att intensifieras under seklets lopp. I gengäld följde en skarpare gränssättning mot de samhällsklasser som stod under de tre högre stånden. Gränsen flyttades med andra ord från att vara under adeln till att vara under borgare och prästerskap. Denna utveckling stämmer väl med vad vi känner till om den allmänna politiska

³⁴ Dock kan man finna att anmärkningar understundom riktades mot hovet, jfr t. ex. Tham 2:2 s. 192, Arnberg s. 85, 159.

utvecklingen och avspeglar skeendet även ur den sociala prestigens aspekt.

Naturligtvis slutade inte klasstänkandet kring dräktskicket med förordningarnas upphörande. De sista decennierna av 1700-talet och de första på 1800-talet synes i denna fråga varit en brytningstid. Som bekant hade Gustav III:s nationella dräkt ingalunda utformats i enlighet med jämlikhetsprinciper utan differentieringar gjordes i material, färg och garnering.³⁵ I 1773 års prisskrifter om den nationella dräkten går författarnas åsikter isär. Ståndsgraderingar förordas av åtskilliga författare men andra företräder jämlikhetssynpunkten.³⁶ Även kan uppmärksammas 1800-talets strävan att motarbeta den tilltagande lyxen bland allmoge och tjänstefolk.³⁷ I stort sett hade emellertid den ståndsgraderande dräktregleringen spelat ut sin roll med 1800-talets ingång.³⁸

Förordningarnas efterföljd

Förhållandet mellan centraldirigering och folklig praxis har länge varit ett etnologiskt problem. Man synes därvid

³⁵ Bergman s. 39.

³⁶ Jfr Bergman s. 40 f.

³⁷ Jfr t. ex. S. Svensson, Hur en bygd fått sin folkdräkt s. 138 f., Vår hembygd, Sthlm 1935. — Högeståndspersonernas häftiga reaktion mot allmogedräkstens förborgerligande under 1800-talets senare hälft får hållas för ett utslag av det traditionella klass- och ståndstänkandet. — Även efter ståndstidens slut gjordes inom bondeståndet skillnad mellan sådana som gick i rock och sådana som gick i tröja, dvs. de "riktiga" bönderna. Tidigare hade stånds personer på landsbygden utmärkts och identifierats genom att de var klädda i rock, så vid folkräkningen. Jfr S. Carlsson, Ståndssamhälle och stånds personer s. 11 o. cit. litt., Lund 1949.

³⁸ Jfr t. ex. Besvärs- och ekonomiutskottets betänkande om J. J. Löwenströms motion av 21 febr. 1823, Bihang till Samtliga Riksståndens Protocoll 8:1 s. 443—444, Sthlm 1823—1824.

oftast kommit till den slutsatsen, att den folkliga praxisen följt sina egna lagar. Detta måste emellertid avgöras från fall till fall. Särskilt bör beaktas om andra parter än de styrande varit intresserade av förbudens upprätthållande.³⁹

Dräktforskarna är ense om att förordningarna haft ingen eller ringa effekt på det svenska dräktbruket. Detta konstateras även i förordningar och protokoll från 1600- och 1700-talen. Rent av komiskt är det, att i den förnyade förordningen av 1746 en modell för den då moderna roben utlovas i stället för den tidigare modellen för den midjelösa, helskurna klänning, som kallades "sac" och som nu var avlagd! Åtgärder vidtogs emellertid för att upprätthålla förbuden och rättegångar anställdes. Med åberopande av 1720 års förordning rannsakades och dömdes t. ex. en kvinna vid Vaksala ting i Uppland år 1749⁴⁰ och vid häradsrätten i Ydre 1728 sex kvinnor.⁴¹ I Stockholm synes dräktöverträdelser tidvis beivrats på ett drastiskt sätt, så att "förbjudna" kläder rivits av även personer ur de högre stånden.⁴² Man kan dock förmoda att rättsliga åtgärder endast var sporadiskt förekommande och i första hand riktades mot de lägre klasserna.

I förordningarna av 1734 och 1766 utlovades del i böterna åt angivare. Här hade man beträtt den säkraste vägen till ett effektivt upprätthållande av påbuden, då allmänheten på detta vis gjorts till ekonomiskt intresserade. Att förordningarna trots rättegångar och utbildat angivarsystem inte kom att upprätthållas får

³⁹ Jfr förf. i Kvarnlagstiftning och rättspraxis, Folk-Liv 1955—1956.

⁴⁰ Grimberg 6 s. 190 f.

⁴¹ L. Rääf, Ydre härad I s. 309, Örebro 1861.

⁴² Grimberg 4 s. 11.

väl i viss mån anses bero på att verkställigheten av förordningarna uppsköts och ofta förlades vid en tidpunkt, då påbudet förlorat sin första aktualitet.⁴³ Det fanns emellertid en anledning till de ständiga uppskoven — förutom de ofta starka ekonomiska intressena — nämligen den allmänna oviljan mot beskärningar av det egna ståndets eller den egna klassens dräktbruk, en ovilja som genomgick hela samhällsskalan, och naturligtvis i grund och botten var detsamma som den inställning som föranledde lyxen. Följande utdrag ur adels riksdagsprotokoll för 1738—39 synes ge en god och lustig bild av såväl den allmänna attityden till dräktförordningarna som övervakarnas nit.

”Man hade ej länge sedan hos Ridderskapet och Adeln förehaft ett välgrundat memorial angående executionens lamhet, men det vore sällsamt, att till förbättra vad således härtills kunnat vara försummat man nu velat begynna på Riksens ständers ledamöter, i det nyligen på Ridderhustorget ganska många herredagsmän såväl av Ridderskapet och Adeln som borgarståndet blivit av beslagsskarlar antastade och visiterade om deras kläder voro stämplade eller gjorda efter 1735 års förordning om klädedräkter: och som samma förordning emellan riksdagarna utkommit samt hittills ej med besynnerligt eftertryck handhavd blivit, jämväl ock en stor del riksdagsmän gjort sig bekostnad på nya kläder, vilka, i anseende därtill att ordningen hittills ej särdeles blivit efterföljd, nu äro lika som surpriserade, ty hemställde hr Lilljestierna, om icke extr. protocoll till de andra ständen avgå kunde, K. Maj:t i underdånighet att anmoda, det måtte förordningen om klädedräkter vila, till dess riksens ständer densamma närmare fått överse samt bliva underrättade om orsakerna varför densamma ej förr blivit exekverad.”

Innehållet fordrar knappast någon kommentar! I den följande diskussionen framfördes olika argument, dels att provmodeller och stämplar inte funnits i alla län, dels att det var betänkligt att begära,

⁴³ Dock brukade allmänheten erinras om att nya bestämmelser skulle träda i kraft.

att en av ständerna fastställd förordning (!) skulle vila. Slutligen beslöts dock om anhållan om uppskov med verkställigheten för ständernas del. Men det borde ”i övrigt noga tillses och havas ett vakande öga att ingen hädanefter med nya kläder emot samma förordning bryter”.⁴⁴

Förordningarna sökte skapa fasta gränser från det högre ståndet *nedåt* men denna strävan bröts i praktiken av den allmänna viljan att klä sig över gränsen *uppåt*.

Straff och privilegium

Utestängning från rätten att bära visst finare tyg eller förnämre plagg användes rent av som ett bestraffningsmedel. I förordningen av 1766 heter det i § 4, att de som överträdde förbudet mot släp skulle bestraffas med 100 dr smts böter, klänningens förlust och vederbörande därtill ”vara ovärdig att hädanefter bära sidentyg”. Det är visserligen föga troligt, att en sådan bestraffning skulle kunna genomföras vid denna tid och inom de samhällsgrupper det här gällde. I det fallet var hotet väl ett skrämnskott men inom allmogesamhället var straffformen en realitet. Välbekant är, att den okyska kvinnan dels fräntogs rätten att bära krona som brud, dels förbjöds gå med obetäckt hår som ärbara ogifta kvinnor. Detta var ett folkligt åtminstone lokalt accepterat bestraffningsmedel som understundom ledde till konflikt med den lagliga rätten.⁴⁵

Paralleller saknas i äldre tider inte inom borgarsamhället. Såväl på kontinenten

⁴⁴ Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll 1738—1739 I s. 166—167, Sthlm 1887.

⁴⁵ Jfr Nicolovius, Folklivet i Skytts härad s. 64 f., Lund 1908.

som i Norden utmärktes skökor eller okyska kvinnor genom viss klädedräkt eller förbjöds de bära ärbar "dannekvinnodräkt". Från 1400—1500-talen finns talrika förbud för horor och okyska kvinnor i Stockholm att bära viss dräkt. Så heter det t. ex. i riksrådets privilegier av den 1 maj 1436: "Item skola inga hor-konor eller andra, de i ont leverne ligga eller levat hava, draga skarlahan, gråskinn eller annat kostligt skinn och ej guld eller silver i sina kläder utan plikt som borgmästarna och rådet yppar lägga."⁴⁶ I viss utsträckning torde dessa förbud kunna uppfattas som en kollektiv bestraffningsåtgärd, vilket synes bestyrkas av att tänkeböckerna även nämner exempel på individuell bestraffning. Den 7 mars 1484 dömdes en kvinna att avlägga dannekvinnodräkten och stänga sin gatubod.⁴⁷ Brottets art nämnes inte och det är inte helt säkert att kvinnan gjort sig skyldig till horsbrott. Av en förhandling 1492 tycks framgå, att en kvinna mist rätten att bära "frukläder" på grund av skvalleraktighet, lögnaktighet o. d. Hon återfick emellertid nu sin forna rättighet.⁴⁸ I ett fall framgår emellertid klart, att bestraffningen skett på grund av kyskhetsbrott. Detta gäller en borgarkvinna som beskyllts för att ha haft umgänge med en älskare medan mannen ännu levde samt för att ha gett den förre pengar. Hon var nu gift med sin förre älskare. Tillfrågad förnekade denne inte anklagelsen. Det heter: "Efter din egen bekännelse då borde hon ej draga eller bära guld eller bräm." Med hänsyn till hennes uppenbarligen inflytelserika släk-

tingar och vänner tilläts hon dock behålla detta men fick ej bära skarlakansmantel. Det förefaller som om hon överträtt förbudet, ty det framgår av en senare förhandling att manteln frångits henne. År 1491 kom hennes fall ånyo upp inför rätten, varvid godemän anhöll att kvinnan måtte få bära manteln på bröllopsdagen i händelse av nytt bröllop samt vid kyrktagning. Bönen beviljades och manteln återlämnades. Den fick dock bara användas vid dessa tillfällen. I annat fall skulle kvinnan mista rätten att bära mantel, guld, gråskinn, hermelin och annat som ingick i "goda kvinnodräkter".⁴⁹

Man kunde också tänka sig att använda en finare dräkt som ett slags belönings- och lockelsemedel. Till viss del kan det vara sådana tankar som motiverade de företräden i dräktskicket, vilka gavs adelns hushållerskor och kammarpigor i 1731 och 1736 års förordningar. Tanken att använda finare dräktbruk som ett slags rekryteringsmedel till vissa yrken har i varje fall förekommit. Så föreslog en regementsskrivare vid sockenstämma i Malax 1793, att lagårdspigor hos ståndspersoner skulle få klä sig finare än andra pigor "emedan de är mer nyttiga än andra, varigenom ock kunde vinnas mera tillgång på sådant folk än nu är".⁵⁰ Detta var ingalunda en ny tankegång. Även myndigheterna hade haft liknande tankar och på samma sätt som regementsskrivaren i Malax tillmätt dräkten ett eget rekryteringsvärde. I den nya legohjonstadgan av den 21 augusti 1739 heter det i § 13: "Som det förnimmes, att i en del landsorter tjänstepigor skola visa sig till

⁴⁶ Privilegier I s. 79.

⁴⁷ STB 1483—1492 s. 80, jfr s. 129.

⁴⁸ STB 1492—1500 s. 48, 49.

⁴⁹ STB 1483—1492 s. 353 och 547—548.

⁵⁰ G. Nikander, *Dräktskicket i Malax socken* s. 67—68, Budkavlen 1924.

boskapsskötseln ovilliga, för deras vederlikars förakt och förvitelses skull; så på det sådana för boskapsskötsel och vallgång hågade kvinnfolk och lantmannens yppersta arbetspigor må änmera uppmuntras därtill, tillåtes att de må få klä sig efter deras villkor och förmåga utan anseende på vad om andra tjänstehjonsklädedräkter stadgat är.”

Men det förnämre dräktbruket ansågs också kunna ha sina faror. I Stockholm uttrycktes bekymmer för att pigorna kunde bli så fina, att de nekade bära vatten och utföra andra grövre sysslor.⁵¹ I ett adligt memorial vid 1809 års riksdag gavs lyxen bland Stockholms betjänter skulden till att proletariatet i staden ökades. Memorialet var utarbetat av friherre Eric Ludvig Armfelt:

”Som en beklaglig daglig erfarenhet besannar, att en överdriven lyx tilltager hos domestiker — härigenom högst nyttiga människor lockas från landsorterna och jordbruket till städerna, där de tygellöst i denna del få utöva alla de friheter, som för framtiden bereda deras ofta timliga olycka, att söka de flera utvägar för att ernå tillgångar till en yppig och mot deras stånd överdriven klädsel, sedermera häglösa, lättjefulla till alla nyttiga sysslor så på landet som städerna, sturska, ohövlige mot husbönder, onämnt alla de olyckor dessa hos ynglingar av alla slag verkar till olovliga utvägar för deras egen förstöring, föräldrars, husbönderna ofta bestjälände, härigenom de förra, efter påkostade ofta sista förmögenheten för sina barns edukation, på en annalkande ålderdom så skörda sorgen i stället för glädjen och de senare ej för mat, dryck och lön kunna erhålla dugliga tjänstehjon.”⁵²

Sammanfattning

Sammanfattar vi nu alla de synpunkter som framförts om dräktskicket — bort-

sett från de egentligt ekonomiska — finner vi, att det ansågs, att dyrbar dräkt borde vara en ”överklassförmån”; att yppighet i klädebruk kunde väcka Guds vrede och straff; att en särskild ”andlig” dräkt skapade respekt för prästerskapet; att förbud att bära viss dräkt kunde användas som samhälleligt straff; att tillåtelse att bära viss dräkt kunde locka folk till mindre attraktiva yrken.

Dessa tankegångar är inte unika för Sverige. Tidsmässigt visar de också i vissa fall en lång kontinuitet och i varje fall kan tankarna beläggas vid högst skiftande tidpunkter.⁵³ Klara paralleller till de svenska förordningarna möter vi redan i klassisk tid, t. ex. beviljade Augustus i Lex Julia kvinnor med tre barn rätt att bära stola.⁵⁴ Här användes således dräktprivilegiet i nativitetsfrämjande attraktionssyfte! Även i andra detaljfrågor går överensstämmelser att finna.

De ekonomiska motiveringarna har anförts långt tillbaka. De är emellertid svårare än andra att analysera. Mera sällan torde de direkt kunna återföras till nationalekonomiska teorier före merkantilismen. Ofta nog torde de snarare ha varit uttryck för en mer personlig konservatism. Man får nog också räkna med att den ekonomiska motiveringen i sin mer diffusa formulering som ovan antytts i många situationer kunde vara den bekvämaste, så t. ex. då förordningarna riktades mot politiskt starka, motspänstiga samhällsgrupper.

⁵¹ G. Hazelius-Berg, *Arbetsdräkt* s. 251, *Arbetaren i helg och söcken 1*, *Den svenska arbetarklassens historia*, Sthlm 1943.

⁵² *Protocoller hållne hos Högloflige Ridderskapet och Adeln vid Riksdagen i Stockholm år 1809*, bd 1 s. 836—837, Sthlm 1809.

⁵³ Detta är temat för S. Grieg, *Intet er nytt under solen, By og bygd 1952—1953*. Se även J. M. Vincent, *Sumptuary legislation* s. 464—466, *Encyclopaedia of the Social Sciences* 14, London 1934. En intressant folkpsykologisk jämförelse ger artikeln ”Tracht” i *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* 8 s. 1102 f., Berlin u. Leipzig 1936/37.

⁵⁴ Grieg s. 121.

I hög grad konservativa till sin grundkaraktär får också de religiösa motive-ringarna hållas för. I många fall kan man säkert räkna med en kontinuitet från den kristna kyrkans äldsta tid — med rötter i judendomen — fram till våra dagar, då både stora och små kyrkosamfund för-dömer "utmanande" klädsätt. Skälet är här det yppiga klädsättets "gudsförhat-lighet" som ett uttryck för antikrist.⁵⁵

I kyrkans hägn har även andra dräkt-normer hållits levande genom långa tider; dock har väl sådana normer ofta haft ett lika starkt socialt självliv. Till de kyrk-ligt centraldirigerade hör bl. a. förord-ningarna mot judar och okyska kvinnor samt i högsta grad den speciella präster-liga dräkten. Även förbudet mot använd-ning av motsatta könets kläder — ut-tryckt redan t. ex. i Mosebok V 22: 5 — har haft en noggrann övervakare i kyrkan.⁵⁶

I fråga om de ståndsgraderande dräkt-stadgorna kan man inte vänta sig en kon-tinuitet som för vissa andra dräktnorme-ringar, även om medeltidens och nyare tidens graderande bestämmelser i begrän-sad omfattning har haft motsvarigheter i äldre praxis. Graderande förordningar synes framför allt ha varit allmänna i Europa sedan stadsväsendets uppblomst-ring. Utformningen kan vara skiftande, detaljbestämmelserna olika och syftet med stadgorna varierande men tankarna är närbesläktade. I en del fall antyder stad-

gornas utformning även att det rör sig om en direkt influens.

I allmänna drag råder överensstäm-melse t. ex. mellan de österrikiska stad-gorna och de svenska. Den första kända förordningen i Wien utkom 1542/52. Den religiösa motiveringen i denna var stark — kanske inte minst beroende på turkfaran — men även socialpolitiska och ekonomiska motiv angavs.⁵⁷ Under senare hälften av 1600-talet blev den merkanti-listiska motiveringen även här den domi-nerande, även om socialpolitiska hänsyn togs.⁵⁸ Redan 1749 frigavs emellertid all-mänt alla inhemska varor och från 1760-talet utkom inga vidare stadgor av detta slag.⁵⁹ Liberalismen var på väg.

I Tyskland utfärdades socialpolitiska förordningar åtminstone redan på 1300-talet.⁶⁰ År 1497 fastställde riksdagen i Lindau vissa grader av dräkträttigheter. Bl. a. kan nämnas att borgare förbjöds att bära guld, pärlor, sammet, skarlakan och siden, liksom foder av sobel och her-melin.⁶¹ Liksom i Österrike blev förord-ningarna i de tyska staterna ofta rikt differentierade efter stånd.

Av de i Corpus constitutionum daniae återgivna förordningarna att döma var däremot de danska överflödsbestämme-lserna⁶² åtminstone under 1500—1600-talen i mindre grad differentierade. Mo-

⁵⁷ J. Kallbrunner, Tracht und Sitte im merkan-talistischen Polizeistaat s. 7, Wiener Zeitschrift für Volkskunde 43, Wien 1938.

⁵⁸ Kallbrunner s. 8 och s. 11 f.

⁵⁹ Kallbrunner s. 15—16.

⁶⁰ Fr. Hottenroth, Handbuch der deutschen Tracht s. 320, Stuttgart u. å.

⁶¹ Hottenroth s. 385.

⁶² Några av de danska överflödsförordningarna har i förbigående berörts hos E. Arup, Danmarks Historie 2 s. 604 och 623, Köpenhamn 1932. En översikt finns hos Troels-Lund, Dagligt liv i Norden bok 4.

⁵⁵ Se t. ex. Bonifacius brev 747 till den engelske ärkebiskopen, C. J. von Hefe, Conciliengeschichte 3 s. 561, Freiburg 1873—1890.

⁵⁶ Uppträdande i motsatta könets kläder synes varit skilsmäsoorsak på Island, jfr Laxdala saga kap. 34 och 35. Straffet blev landsförvisning enligt Grágás kap. 155, d. 4 s. 46, Köpenhamn 1870. Detta tabu har i motsats till förbuden mot yppigt klädesätt vunnit folklig efterföljd.

tiveringen i dessa förordningarna är knapphändigt ekonomisk, och socialpolitiska eller religiösa bevekelsegrunder framkommer endast i förbigående. En stor del av förordningarna under denna tid riktas mot adeln. Även om den med samhället överensstämmande sociala graderingen finns, är det tydligt att förordningar av denna typ *ibland* mindre tydligt avspeglar den samhälleliga bakgrunden. För ett fullt förstående är en närmare historisk kännedom ofta nödvändig.

De utländska, i många fall med de svenska samtida exemplen är tillräckliga för att visa dräktens allmänna betydelse som en socialpolitisk symbol. Oaktat att det ena landets stadgor i en del fall torde ha påverkat det andra landets — med lika stort praktiskt resultat — kan man förut-sätta att det rör sig om i stor utsträckning av själva samhällssystemen motive-rade idéer. Sammanfattande har J. M. Vincent uttryckt sig om de kontinentala överflödsförordningarna: "De erbjuder ett typiskt exempel på patriakalisk styrelse och grundar sig ibland på ekonomiska men oftare på sociala och moraliska överväganden. Vanligen genomföres de när sedvänjor och levnadsförhållanden undergår en förändring, och avser således att förhindra avvikelser från äldre mön-ster."⁶³

Dräktens funktion var ur socialpolitisk synpunkt att utgöra en indikator på indi-videns ställning i samhällets socialpoli-tiska prestigesystem. I viss mån kan man i fråga om de graderande förordningarna tala om privilegielagstiftning, men det var "privilegier" som inte gav ekonomiska fördelar utan tvärtom gav rätt att köpa dyrt.

⁶³ Vincent s. 464.

Att dräkten framför något annat borde vara tjänlig som prestigesymbol är ganska naturligt; denna symbol följde ju individen överallt och var obestridligen omedelbart iögonenfallande. Idealt uttryckte dräkten i ståndssamhället indivi-dens samhörighet med visst stånd och ställning gentemot individer av andra stånd.

I de svenska förordningarna eftersträvas som regel en grovgradering — sannolikt ett uttryck även för en ringa social differentiering — följande den veder-tagna ständindelningen men 1664 års stadgor med sin klassindelning och rela-tion inom och mellan präste- och borgar-stånden synes ge en mer nyanserad bild av de mindre gruppernas placering i ett slags prestigesystem.

Det reglerade dräktskicketets överens-stämmelser med det allmännare prestige-systemet har troligen skiftat från tid till tid. Medan man kan förmoda, att de för-näma borgarnas placering 1716 troligen också överensstämmer med deras place-ring i prestigesystemet, är det väl ovisst om detsamma gäller för 1664 års place-ring. Det bör betonas att detta är ett långt generaliserat resonemang, att ett "all-mänt" prestigesystem troligen varit skif-tande t. ex. inom och mellan allmoge- och borgareklassen. Däremot synes man med ganska stor säkerhet kunna anta, att adel, präster och borgare hade ett i det stora hela gemensamt system, där högadeln⁶⁴ bildade systemets topp och den högadliga

⁶⁴ När begreppet "högadel" här användes är detta en sociologisk förenkling. Riktigare vore det antagligen att tala om "den högre adeln med inter-nationella kontakter". I varje fall kan man inte utgå från att dräktlyxen ökade efter gruppernas högre placering på samhällsskalan, jfr A. Fryxell, Berättelser ur svenska historien 10 s. 151, Sthlm 1900—1904.

dräktsymbolen därför blev målet för det förnämre dräktbrukets omvandling inom de bäge övriga högre ständen.

Dräktbruket var emellertid i hög grad beroende av ekonomiska faktorer. Detta gjorde att främst den ekonomiskt starka överklassen lätt kunde tillägna sig den adliga överklassens prestigesymbol, i teorin uppfattad som en ståndssymbol. Det är med utgångspunkt från dessa konflikter vi får se förordningarnas försök till graderingar i dräktskicket.

Som symbol för individens ställning i det socialpolitiska prestigesystemet framkallade dräkten reaktioner i olika sociala sammanhang. Dräkten angav sålunda vilken grad av respekt man borde visa dess bärare, hur pass stor hänsyn man måste iakttaga mot hans önsknings etc. Man kan förmoda, att de sociala och även psykologiska egenskaper som i ståndssamhället förbands med ett visst dräktskick hade en fast plats i det allmänna tänkandet. Det är därför sannolikt att den borgerliga överklassens användande av den högadliga dräktsymbolen kunde stärka deras självhävdelse samtidigt som deras prestige ökade i den borgerliga allmänhetens ögon. Utgående från detta kan reaktionen mot det "för höga" dräktskicket i vissa fall tolkas som försök att avvärja en politiskt icke önskvärd nivellevringstendens. Ett graderat, "privilegierat" dräktskick kunde åtminstone teoretiskt användas som ett medel att vidmakthålla eller skapa en önskad maktfördelning. Inpassad i det politisk-sociala systemet var dräktskicket sannolikt en mäktig psykologisk faktor. "Ikläden eder alla en esprit national, och jag vågar säga, att en nationell dräkt härtill mera bidrager, än man tror", formulerade Gustav III sin syn på saken.⁶⁵

Det synes troligt att dräktingarna t. ex. av Johan III försöktes som ett rent politiskt stridsmedel. Vid den tidpunkt påbuden utfärdades hade en stor uppgångsperiod inträtt för borgerskapet i Stockholm. De ökade förmögenheterna hade de facto upphävt de ekonomiska ståndsskillnaderna i stor utsträckning⁶⁶ och en yttre luxuös borgerlig livsföring tenderade att bryta ned även de symboliska ståndsskillnaderna som dessa yttrade sig i dräktbruket. Man torde därför rättast fatta förbuden som en medveten reaktion från konungens och adelns sida mot den yttre ståndsnivelleringen.

En direkt parallell utgör de mot det borgerliga dräktskicket utfärdade bestämmelserna vilka började utfärdas i Frankrike och Italien mot slutet av 1200-talet och i Tyskland vid mitten av 1300-talet. Dessa kom ursprungligen från fräse håll, senare från landsherrarna och riket. Förbudet sammanföll i tiden med städernas begynnande blomstring.⁶⁷

⁶⁵ Bergman s. 27.

⁶⁶ Jfr T. Söderberg, Den namnlösa medelklassen s. 49 f., Sthlm 1956.

⁶⁷ Jfr M. Heyne, Deutscher Hausaltertümer 3 s. 305, Leipzig 1903. — Om kejsartidens romerska överflödsförordningar säger Vincent: "Kejsardömetts lagar genomdrevs av adeln, vilken fattade kapitalisternas enorma rikedomar som ett hot mot deras eget inflytande", s. 464. — Analyser av nordiska, medeltida dräkt- och överflödsbestämmelser och andra med hänsyn till de politiska förhållandena kan med all säkerhet ge ytterligare exempel på hur sådana förordningar tillkommit i tillspetsade politiska eller sociala situationer och med bestämt syfte. Detta bör gälla inte bara dräktförordningarna utan även stadgor om maträtter, följen etc. Ur den aspekten bör de medeltida svenska stadgor betraktas. I vissa fall kan kanske en riktig tolkning av sådana överflödsbestämmelser förtydliga en oklar historisk bild. — Det kan slutligen tilläggas, att det ofta är ovisst om stadgora alls antogs få någon efterföljd eller om de närmast bör fattas som symboliska tillkännagivanden.

Förutsättningen för hela detta resonemang är givetvis att klassdräkter knutna till yrkesgrupper och andra gemensamhetsgrupper fanns i ståndssamhället. Att detta verkligen var fallet kan man av allmänna sociologiska grunder anta och detta antagande bestyrkes av det historiska material som står oss till buds.

Om nu dräkten var en prestigesymbol kunde man tycka, att den spelat ut sin roll, i och med att det förnämare dräktskicket uppnåtts av de lägre klasserna. Men detta statiska läge synes aldrig ha uppnåtts beroende på modets täta växlingar. Som regel var det väl högadeln som från den internationella fräsekulturen införde de nya moderna. Den nya dräkten blev en prestigesymbol för högadlig ställning och mentalitet, emedan den verkligen ursprungligen tillhörde denna den högsta samhällsklassen. I vissa fall torde det högadliga dräktskicket i sin tur ha imiterat det kungliga. Denna imitationsprincip observerades av Gustav III och utgjorde grunden för hans försök att genomföra den nationella dräkten på frivillig väg.⁶⁸

Det kan särskilt uppmärksammas, att flera bestämmelser riktade sig mot de utländska köpmännen och deras imitation av den svenska adelsdräkten. Det är troligt, att denna utanför ståndssystemet stående grupp fungerade som en ur fräse synpunkt ovälkommen förmedlare mellan adligt och inhemskt borgerligt dräktskick. Teoretiskt låter det sig i varje fall väl antas att detta de utländska borgarnas dräktskick skapade ett slags prejudikat, som underlättade övergången till adligt dräktskick för de svenska borgarna. Bestämmelserna får väl emellertid också och

kanske i högre grad ses mot bakgrunden av uppfattningen att utländska borgare helt enkelt inte var svenska adelsmän!

I det graderade stånds- och klassamhället uttryckte dräktsymbolen således vedertagna skillnader i uppfattningen om socialpolitisk ställning. De olika samhällsgruppernas inställning gentemot lägre var att den högre gruppen — som klass eller stånd — var den lägre överlägsen i sociala egenskaper.

Man kan då fråga sig om en kontroll i ett samhälle som inte accepterade en sträng stånds- och klassindelning skulle kunna styrka denna tolkning. Logiskt borde dräktskicket i ett samhälle med uttalad kollektivkaraktär verka för ett nivellerat dräktskick liknande vårt eget.

En sådan kontroll låter sig efter svenska förhållanden bäst göras i allmogesamhället. Helt saknas här inte spår av graderingstendenser. Ett försök till formlig reglering av dräkträttigheter gjordes 1817 i ett par socknar i Rönnebergs härad i Skåne.⁶⁹ Sådana tendenser förefaller emellertid sällsynta och man kan väl knappast i detta fall avgöra om prästen eller allmogen låg bakom den graderande bestämmelse som överenskomms vid tillfället. Även andra faktorer kan ha spelat in.

Den obestriddliga huvudtendensen inom allmogesamhället är den motsatta. Detta framgår inte minst av bevarat sakmaterial och generaliserande topografiska beskrivningar. Det faktum att allmogedräkten hade uniformskaraktär kan väl endast förklaras av en medveten strävan från allmogens sida. Den som främst behandlat dessa frågor är Sigfrid Svensson och

⁶⁸ Bergman s. 25.

⁶⁹ S. Svensson, Skånes folkdräkter s. 267, Sthlm 1935.

i det följande skall hans framställning refereras.

"Bönderna ha alltså med misstroende betraktat den som skaffade sig en dräkt, vilken avvek från den allmänt vedertagna. Visserligen har det nog kunnat råda en tyst tävlan mellan dem, om vem som hade den vackrast bemålade bröllopsstugan eller de mest snidade seldonen, men med dräkten var det dock en annan sak. Den var i icke ringa grad ett ståndsmärke. Den kunde väl göras mer eller mindre dyrbar, men den fick inte förändras i sin typ. Det var ett brott mot klassolidariteten."⁷⁰ Denna kollektivkänsla sträckte sina krav till socknen — och naturligtvis byn, även om arkivaliska belägg för det senare skulle saknas. — Men viljan att markera sin samhörighet i dräkten hade också vidare geografiska perspektiv. Det mindre allmogesamhället, socknen, stod i nära relation till större: bygden, häradet, länet. Med utgångspunkt från en inventering av skånska sockenstämmoprotokoll från 1793 och 1817 säger Svensson: "Istället för att vilja ha en egen bygdedräkt framhåller man i ett mycket stort antal socknar, att man inte kan gå med på några förändringar i dräkten, om de inte också komma att tillämpas i bygden runtomkring, i hela häradet eller t. o. m. i hela länet."⁷¹ I anslutning härtill konstaterar Svensson, att "klyftan mellan stånden var större än mellan olika byder".

Det kan tilläggas att dessa iakttagelser främst synes bygga på förhållandena vid 1700-talets slut och 1800-talets början. Direkta uttalanden mot dräktskick som bröt mot det gängse inom allmogen förekommer dock i protokoll från 1600-talet.⁷² I stort sett är vi emellertid med det sparsamma publicerade material från äldre tider som berör dessa frågor hänvisade till att anta en analog attityd med den som Svensson påvisat från senare tider. Den relativt klasshomogena allmogens inställ-

ning till dräktskicket synes starkt understryka dräktskickets nära samband med samhällets socialpolitiska förhållanden.

I detta sammanhang kan påpekas de intressanta dräktstadgandena i Gutalagens kap. 24 Om bröllop.⁷³ Häri bestämmas om generellt förbud att nyanskaffa skarlakan och svart kläde, förgyllda käril och bälten. Hemgiften fastställdes till maximalt två marker guld. Guldräm och mantelband förbjödes m. m. Dessa bestämmelser saknar motsvarighet i de övriga svenska landskapslagarna. Särskilt bör understrykas att förbuden är helt ogradeerade medan t. ex. morgongåvan är graderad i Västgötalagarna.⁷⁴ Det är frestande att förknippa detta med det gutländska samhällets karaktär av bonde demokrati.⁷⁵ Vidare kan observeras dalkarlarnas framställning till Gustav Vasa mot det nya dräktskicket vid hovet. Även i Dalarna var frälseinslaget obetydligt och det ligger nära till hands att tolka dalkarlarnas reaktion som baserad på en starkt kollektivistisk samhällsupfattning.

⁷³ A. Holmbäck—E. Wessén, Svenska landskapslagar, fjärde serien s. 225, 240 och 241, Uppsala 1943.

⁷⁴ Jfr G. Hafström, Vångåvan s. 162, Skr. utg. av inst. för rätthistorisk forskning, serie 2 bd 1, Lund 1951.

⁷⁵ Här kan erinras om överflödsförordningarna i republikens Rom. Hos Vincent heter det s. 464: "Förmögenhetsökningen som följde på erövringarna satte det demokratiska romerska systemet i fara; republikens överflödsförordningar var ett försök att framtvinga en återgång till romarnas tidigare enkelhet. De avsåg också att förhindra att de fattigare medborgarna hämmades av de rikares överdåd."

⁷⁰ Svensson s. 294.

⁷¹ Svensson s. 296.

⁷² Jfr Svensson s. 307 o. cit. litt.

Zusammenfassung

Der gesellschaftliche Hintergrund der Kleiderordnungen

Die vorgebrachten Motivierungen der schwedischen Kleiderordnungen haben gewechselt; jede Epoche hat die für sie typische Motivierung gehabt. Diffuse wirtschaftliche Motivierungen kamen schon im 15. und 16. Jh. vor. Der Verf. behauptet jedoch, dass einige davon wahrscheinlich einen standespolitischen Hintergrund hatten. Durch drei Briefe, die Johan III. an die Stockholmer Bürger erliess, zeigt der Verf., wie die rein standespolitische Motivierung im ersten Brief durch eine wirtschaftliche im dritten ersetzt worden war. Die zu diesem Zeitpunkt von den Bürgern selbst erhobenen Klagen über die schlechten Zeiten legten dem König die Antwort auf die Zunge. In den Ordnungen treten vom 16. Jh. bis 1664 die standespolitischen Motivierungen jedenfalls am meisten hervor. In dieser Zeit erwähnte man auch religiöse Motive. Mit den Verordnungen von 1664 begannen die wirtschaftlichen Argumente zu überwiegen, und im 18. Jh. dominierten die merkantilistischen Gründe völlig.

Die Kleidergradierungen hingen von den standespolitischen Verhältnissen ab. So spiegelt sich z. B. der bittere Ständestreit um 1660 in der Ausformung der Verordnungen. Man kann auch beobachten, wie der Vormarsch der höheren unadligen Stände im 18. Jh. zu einem Ausgleich zwischen deren Kleiderrechten und denen des Adels führte. Im 18. Jh. richteten sich die Kleiderordnungen vor allem gegen den Bauernstand und niedrigere Klassen.

Der Verf. weist darauf hin, dass die Bestimmungen nicht in höherem Masse befolgt wurden. Trotzdem spielten die Regelungen offenbar eine grosse Rolle im Denken der Behörden. Man war der Meinung, dass ein Verbot, gewisse Kleidung zu tragen, als Bestrafung dienen könne, und ebenso dass das Recht auf vornehmere Kleidung Dienstboten dazu verlocken könne, weniger geschätzte Beschäftigungen auszuführen.

Mit einheimischen Beispielen und ausländischen Parallelen hat der Verfasser unterstreichen wollen, welche soziale Bedeutung die Tracht hatte. Die Kleidung war ein Sym-

bol der Stellung ihres Trägers im Rangsystem der Gesellschaft. Aus der Kleidung konnte man ersehen, welcher socialpolitischen Gruppe der einzelne angehörte und wie ihm zu begegnen sei. Der internationalisierte Hochadel bildete den Gipfel der Gesellschaft, und seine Kleidermode wurde von anderen Gruppen nachgeahmt. Der Verfasser meint, dass die Kleidermode so eng verbunden gewesen sei mit allgemein gesellschaftlichen, sozialen und psychologischen Wertungen und Reaktionen, dass eine veränderte Kleidermode manchmal als mögliche Gefahr für den Bestand der alten Gesellschaft angesehen wurde. Als die Bürgerschaft Stockholms unter Johan III. eine starke Aufgangszeit erlebte, richtete man Kleiderordnungen gegen die Unsitte der Bürgerschaft, sich „adlig“ zu kleiden. Es ist zu vermuten, meint der Verfasser, dass die zunehmende Üppigkeit der bürgerlichen Kleidung die Stellung der Bürgerschaft in den Augen des Volkes stärkte und diese dem Adel annäherte. Gleichzeitig kann sie auch das Selbstgefühl des Standes gestärkt haben. Der Verf. will also in den Ordnungen dieser Zeit eine Kampfmassnahme gegen die Bürgerschaft sehen.

Der Verf. deutet schliesslich an, dass bewahrte Kleiderordnungen und ähnliche Statuten manchmal eine Vorstellung der standespolitischen Lage der sonst schlecht erhellte Zeitabschnitte geben können. Der Verf. meint, dass, falls seine These von dem engen Zusammenhang der Kleiderordnungen mit der sozialpolitischen Struktur richtig sei, sich wohl — logisch gesehen — in einer Gesellschaft kollektivistischen Charakters eine nivellierte Kleidermode erwarten lasse — im Prinzip ähnlich unserer eigenen. Der Verf. verweist auf Sigfrid Svenssons Schlussfolgerungen hinsichtlich der Kleidermode der schwedischen Bauerngesellschaft, die die Hypothese des Verfassers bestätigen. Der Verf. erinnert auch daran, dass im en gotländischen Recht ungradierte Kleider- und Überflussbestimmungen vorkommen, was damit zusammenhängen mag, dass Gotland eine Bauerndemokratie ohne adligen Einschlag war.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Ett svenskt bårprov

Av *Per-Edwin Wallén*

Bårprovet dyker på 1100-talet för första gången upp i den europeiska litteraturen.¹ Alltsedan dess har föreställningen, att liket av en mördad människa börjar blöda, när mördaren kommer i närheten av sitt offer, i hög grad sysselsatt människors tankar. Så länge tron på fenomenet var levande, och så var fallet till långt in på 1700-talet, var filosofer, teologer, naturvetenskapsmän och jurister ständigt i färd med att försöka klarlägga orsaken till och innebörden av de mystiska blödningarna hos den döde. Många av dessa vetenskapsmän betraktade bårprovet som en realitet, till vilken det blott gällde att finna förklaringen, andra, och detta skedde redan tidigt, bestred varje kausalitet mellan mördarens närvaro och en eventuell blödning hos liket. Sedan bårprovet förvisats till övertrons och vidskepelsens domäner, har det likväl fortsatt att sysselsätta vetenskapsmännen på grund av de många, ännu icke helt lösta problem, som är förknippade med det.

Ett av de många problemen i samband med bårprovet är det rättshistoriska. Först och främst gäller det då frågan om ursprunget. Trots upprepade försök har man inte lyckats att finna belägg på bårprovet före 1100-talet. Varken under antiken eller under medeltidens tidigare del kan vi finna spår av föreställningar, som skulle kunna sammanhålla med bårprovet. Har sådana föreställningar funnits, så tigger i varje fall källorna därom. Vidare är

bårprovet, då vi först möter det, knutet till en alldeles bestämd litteraturkrets, nämligen sagorna om kung Artur och riddarna kring det runda bordet. Då dessa sagor anses bygga på keltiska motiv,² kan det med största sannolikhet antagas, att bårprovet har sitt ursprung i den keltiska kulturkretsen. Arturssagorna vann snabbt spridning över hela Europa och därmed föreställningarna om det blödande liket. Anmärkningsvärt snabbt får bårprovet fast fot i de olika europeiska folkens föreställningsvärld. Hos de germanska folken sammanhänger detta säkerligen med den urgamla föreställningen om det levande liket, dvs. föreställningen, att den döde fortfarande lever, om än med försvagad livskraft. Redan tidigt vinner bårprovet insteg i lagarna och blir ett rättsligt reglerat förfarande. I Arturssagorna skildras till en början likets blödning som ett naturfenomen, som inträffar, om mördaren och liket av någon anledning råkar komma i närheten av varandra. Tanken att bårprovet kan begagnas som ett rannsaknings- och bevismedel mot en person, misstänkt för mord, ligger dock utomordentligt nära till hands. De första kända beläggen på bårprovets upptagande i lagarna finns i Freisinger Rechtsbuch från 1328 och Visby stadslag (I, 37) från omkring 1340. Sin juridiska blomstringstid har

¹ En fascinerande framställning av bårprovets historia och rika problematik ges i C. V. Christensens avhandling "Baareproven", Khvn 1900.

² En modern framställning av det klassiska litteraturhistoriska problemet om det keltiska inslaget i Arturssagorna finns hos R. S. Loomis, *Arthurian Tradition and Chrétien de Troyes*, New York 1949. Se även J. Marx, *La légende arthurienne et le Graal*, Paris 1952. För dessa litteraturhänvisningar tackar jag fil. lic. Bertil Romberg, Lund.

bårprovet emellertid under 1500- och 1600-talen. Det praktiseras då över hela Europa.

Även i Skandinavien florerade bårprovet. Både i dansk, norsk och isländsk rätt finns belägg och det ganska långt fram i tiden.³ Särskilt talrika synes bårproven vara i dansk rättspraxis. Så mycket egendomligare är det då att finna, att bårproven i svensk rättspraxis är utomordentligt sällsynta. Såvitt jag vet, finns endast ett enda genuint svenskt fall av bårprov refererat i litteraturen. Christensen kommer nämligen i sin avhandling indirekt in på ett fall av bårprov i 1620-talets Sverige.⁴ En piga hade drunknat i Örebro. Då hon drogs upp ur vattnet, började liket blöda ur näsan. Den som i detta ögonblick rört vid liket blev åtalad för mord på grund av blödningen. Målet kom under Svea hovrätts bedömning, varvid frågan om bårprovets bevisvärde naturligtvis blev en kärnpunkt. Tyvärr vet vi intet om målets utgång. Hemmer har publicerat ett bårprov från Skåne 1706,⁵ vilket kunde tyckas vara ett exempel på ett svenskt bårprov. Betänker man emellertid, att bårprovet var en vanlig företeelse i dansk praxis och att i Skåne, enligt fredsfördragets i Roskilde bestämmelser, dansk rätt tillämpades ännu på 1680-talet, så ligger det nära till hands att anta, att det av Hemmer skildrade bårprovet är en kvarleva av dansk rättspraxis. På liknande sätt förhåller det sig med flera intressanta fall av bårprov, som nyligen framdragits i ljuset av Alban Christenson.⁶ Även här är det fråga om bårprov, som äger rum på svensk mark, närmare bestämt i Bohuslän under slutet av 1670-talet och början av 1680-talet, men i full överensstämmelse med ovan nämnda fredsfördrags bestämmelser tillämpades norsk rätt, inte svensk. Från Finland finns flera fall av bårprov belagda på 1600-talet,⁷

och dessa kan naturligtvis, om man så önskar, räknas som exempel på bårprovets användande i svensk rättspraxis, men fortfarande kvarstår det faktum, att exempel på bårprov i det egentliga Sverige, varvid dömts efter svensk rätt, är något unikt.

Mot den ringa förekomsten i praxis svarar en påfallande likgiltighet för bårprovet i den svenska juridiska doktrinen. På ett oviktigt undantag när berörs bårprovet inte av 1600-talsförfattarna, och bland det följande århundradets auktorer är det endast David Nehrman-Ehrensträhle, som yttrar sig i saken. Då han är vårt största namn inom 1700-talsdoktrinen, är hans inställning av stort intresse. Hans inställning till bårprovet, på vilket han icke ens känner ett svenskt namn utan kallar "Bahr Recht", är skarpt avvisande.⁸

Med hänsyn till bårprovets undanskymda existens i svensk rätt kan det ha sitt intresse att återge ett fall av bårprov, som jag anträffat vid genomgången av Göta hovrätts kriminaldomböcker. Fallet rör länsmannen Jöns i Hälla. Denne hade en dag att gripa och fängsla en tjuv. Så skedde, tjuven bands och fängslades vid en märkla, som slogs in i väggen i länsmannens hus. Nästa dag var länsmannen på förrättning i en annan by. Tjuven fann då tiden inne att dra märklan ur väggen och fly. När man började söka efter honom, upptäcktes han liggande död i ett dike. Den dödes broder anklagade på tinget länsmannen för att vara anstiftare till hans broders död. Den omedelbare gärningsmannen kunde ju länsmannen inte gärna vara, då han befunnit sig i en annan by vid tiden för tjuvens flykt och död. På ordinarie ting i Hammarkinds härad den 1 okt. 1639 frikände häradsnämnden Jöns i Hälla för att vara vållande till tjuvens död.⁹ Frikännandet underställdes hovrätten i Jön-

³ Exempel hos C. V. Christensen, a. a. s. 248 ff.

⁴ C. V. Christensen, a. a. s. 147.

⁵ R. Hemmer, Ett bårprov i Skåne år 1706, Rättshistoriska studier. Ser. II. Bd I, s. 98—103.

⁶ A. Christenson, Värjemålsed på död mans kropp, Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning den 24/12 1958. Artikelförf. har haft vänligheten att tillstålla mig sina utförliga anteckningar angående de fall av bårprov, som blott kortfattat omnämns i artikeln.

⁷ Se t. ex. E. Estlander, Ett bårprof i Finland på 1600-talet, Tidskrift utg. af Juridiska Föreningen i Finland, 1914, s. 58—84, och K. R. Melander, Drag ur Åbo Hovrätts äldre historia och ur rättslivet i Finland under förra hälften av 1600-talet, Helsingfors 1936, s. 199 ff.

⁸ D. Nehrman-Ehrensträhle, Inledning til Then svenska processum criminalem, Lund 1759, s. 75.

⁹ Criminalia ifrån Östergöthlandh 1639—40: höstsessionen 1639, inneliggande handlingar.

köping. I sin resolution av den 25 okt. samma år förklarar hovrätten,¹⁰ att det skall bättre rannsakas i målet och ställer ett antal frågor till häradsrätten att besvaras i den nya rannsakingen. På ordinarie ting den 7 jan. 1640 rannsakas ånyo efter hovrättens direktiv.¹¹ Ingenting nytt framkom. Man konstaterar, att inga märken syntes på den döda kroppen. Därefter står det: "haver ock länsmanen gått fram och lagt sin hand uppå den döde och bedit, Gud vilja låta se något tecken, om han är vållande i hans död, och intet kunde skönjas." Häradsrätten avkunnar på nytt en frikännande dom.

¹⁰ Criminalia ifrån Östergöthlandh 1639—40: höstsessionen 1639.

¹¹ Criminalia ifrån Östergöthlandh, Westergöthlandh och Wärmeland, 1641: Östergötland, vårsessionen, inläggande handlingar.

Den 13 maj 1641 granskar hovrätten den nya rannsakingen.¹² I sin resolution säger hovrätten därefter kort och gott: "För de skäl i häradsrannsakingen finnas approberar Rätten häradsdomen." Man skall av den allmänna formuleringen åkta sig för att dra den slutsatsen, att hovrätten i sitt frikännande byggt även på utgången av det relaterade bårprovet. Så behöver inte ha varit fallet. Den enda slutsats man vågar dra av uttalandet är den, att hovrätten i varje fall inte ansett sig böra protestera mot att bårprov förekommit. Det är också att märka, att bårprovet framstår som en frivillig åtgärd av Jöns i Hälla, tillkommen på hans initiativ, inte på rättens.

¹² Criminalia ifrån Östergöthlandh, Westergöthlandh och Wärmeland 1641: Östergötland, vårsessionen.

Adventsstjärnan

Ett berrnbutiskt bruk som blev svensk folksed

Av Brita Egardt

Vid undersökning av en festsed är det alltid vissa frågor som man skulle vilja ha besvarade och kanske då främst: Vad bottnar seden i? Var uppstod den? När uppstod den? Hur och vart spreds den? Frågor på vilka man sällan kan få säkra svar, då det gäller en äldre sed, men som skulle kunna besvaras i fråga om nyare fest seder. En sådan är bruket att den första söndagen i advent hänga upp en illuminerad stjärna i fönstret. Med utgångspunkt från det sydsvenska material om denna sed som insamlats på Folklivsarkivet i Lund och med hjälp av en del kompletterande förfrågningar har vissa aspekter vunnits som kunna bli till nytta för en fördjupad undersökning.

Av materialet framgår klart, att den huvudsakliga spridningen och genombrottet här skedde på 1940-talet, vilket också överensstämmer med vad man tyckt sig kunna iakttaga utan tillgång till exakta detaljuppgifter. Om adventsstjärnans uppkomst och spridning i Sverige har Martin P:n Nilsson erhållit följande upplysning: "De första påträffades av en företagsam affärsman hos en tysk importör, de var handgjorda och rätt dyra. Han tog upp idén, lät tillverka dem fabrikmässigt. Det slog igenom. Vart och ett av de två första åren 1944 och 1945, såldes ett par hundra tusen, och det fortsätter." (Sakralt och profant i folklivet. Norden och kontinenten, Skrifter från Folklivsarkivet i Lund 3, Lund 1958, s. 7.) Det är möjligt, att den enorma spridningen på 1940-talet kan ha ett visst samband med denna svenska masstillverkning av adventsstjärnor. Dock kan denna fabrik inte vara den första svenska spridningscentralen för adventsstjärnan i Sverige eftersom den redan på 1930-talet fanns att få i affärerna och hade börjat an-

vändas i hemmen. Så skriver t. ex. en sagesman redan år 1940: "Adventsstjärnor ha först under de senare åren introducerats i Hörby av en bokhandel" (Luf M. 6452:3). Och en annan berättar, dock först 1956, att hon sett den första adventsstjärnan omkring 1930 vid en julslytning i Skurup (Luf M. 14176:24). Även andra sagesmän anser, att man började med adventsstjärnor någon gång på 1930-talet.

Om affärsförsäljningen av adventsstjärnor har pappershandlare Bjerre Grahn i Lund i samråd med kolleger i Stockholm och Malmö lämnat följande upplysningar. År 1934 började man sälja adventsstjärnor i Sverige. Stjärnorna importerades från Tyskland och i Lund inköptes de genom danska grossister. Första året innan man visste hur de skulle slå togs det bara upp en beställning på ca 1 dussin i Grahns pappershandel. Det visade sig emellertid vara en artikel som gick och antalet ökades kraftigt de följande åren. Dessa stjärnor var femtaggade och platta och kunde fås antingen i gult eller rött. De kostade ungefär 2 kr à 2:50 per st. Ca fem år senare funnos i handeln flera varianter av denna typ, bl. a. en med tio taggar riktade åt olika håll. Vid denna tid fanns även en helt annan form, som bestod av ett antal lösa taggar med metallramar som bas. Dessa taggar skulle sedan fästas ihop till en stjärna. Dessa stjärnor voro emellertid för dyra och slog inte an. Även färgen förändrades med tiden. Stjärnorna blevo röda i centrum men tonade ut i gult vid spetsarna. Numera finnas stjärnorna även i andra färgsamansättningar än rött och gult, så t. ex. i blått och grönt.

Det finns emellertid även belägg för att adventsstjärnan förekommit ännu tidigare i

Sverige. I Östergren, Nusvensk ordbok (1929) omtalas "ett stjärnformigt prynadsföremål avsett att... med eller utan insatt ljus under julen anbringas i fönster eller dörröppning". Uppslagsordet här är dock inte adventsstjärna utan julstjärna. En sagesman från Skåne omtalar, att första gången hon såg en adventsstjärna var i Göteborg på 1920-talet "den skulle då hänga över rumstaklampan och var vit med många taggar. Den hade religiös innebörd" (Luf M. 14167:8). Två andra sagesmän, den ene från Halland, den andre från Öland lämna uppgifter om att adventsstjärnorna började användas på 1920-talet. Att det verkligen förekommit adventsstjärnor i Sverige så tidigt bekräftas av de intressanta uppgifter härom som biskopinnan Julia Aurelius i Lund lämnat. Första gången fru A. såg en adventsstjärna var som barn i sitt föräldrahem i Essen i Tyskland. Den stjärnan bestod av en mängd taggar, vita, röda och ljusgröna. Den hängdes upp till advent och skulle hänga uppe julen ut. Detta var en herrnhutisk sed och hade då ingen spridning utanför dessa kretsar. Från början tillverkades stjärnorna av barnen i de herrnhutiska internaten. När fru A. gifte sig 1912 fick hon i lysningspresent en adventsstjärna som hon tog med till Sverige. Konstruktionen hade då förändrats så att stjärnan gick att taga sönder i olika delar och därför lättare kunde transporteras och förvaras. Den bestod av en metallställning på vilken fästes spetsiga papperskoner. Inuti metallställningen hängdes en fotogenlampa, senare en glödlampa. Den ljusgröna färgen var nu inte med, blott den röda och vita. I Sverige såg fru A. aldrig någon annan adventsstjärna förrän hon strax efter första världskriget, när det var inflation i Tyskland och allt var billigt, förmedlade sådana stjärnor därifrån (de kostade 1:75 per st) till bekanta och bekantas bekanta i Lund. I Herrnhut inrättades till slut en "Sternfabrik", som enbart tillverkade adventsstjärnor. På den originalkartong i vilken fru A. förvarar en sådan stjärna kallas den för "Weinachtsstern", men det namn som användes var adventsstjärna. Den hängdes upp där det lämpade sig bäst, t. ex. i en dörröppning — i fönstret hängdes den dock aldrig enligt vad fru A. kunde påminna sig. Denna typ efterträddes av en annan

utan fast kropp. Den bestod enbart av lösa taggar vilkas baser utgjordes av metallramar, som fästes ihop med varandra när stjärnan monterades upp. Denna typ säljes nu i Sverige genom Brödraförsamlingen i Stockholm och kallas "Original Herrnhuter Stern". Den finns i olika storlekar, varav den minsta kostar ca 9 kr. Taggarna äro dels vita och dels röda och man kan efter önskan få stjärnor med övervägande vita eller övervägande röda taggar. Den största typen av stjärnor användes i de herrnhutiska kyrkorna eller församlingssalarna och kunna även vara gula till färgen. Detta allt efter muntligt meddelande av biskopinnan Aurelius.

Då Evangeliska brödraförsamlingen sedan länge haft enskilda församlingar och församlingslokaler såväl i Stockholm som Göteborg har stora möjligheter föreläggat för sedens spridning även utifrån dessa. Den vita, taggiga adventsstjärna som Folklivsarkivets meddelare såg i Göteborg på 1920-talet och som hade religiös innebörd var troligen just en sådan herrnhutisk stjärna.

Man kan alltså urskilja två slag av traditionsspridning för adventsstjärnan i Sverige. Dels en tidigare påbörjad från person till person med direkt påvisbara anknytningar till herrnhutiska församlingar och Tyskland och dels en senare från pappersaffärer till deras kundkretsar, men även här efter en direkt idégivning från Tyskland. Man kan därför inte rubricera den nuvarande svenska seden varken som ett resultat av en fortlöpande traditionsspridning fr. o. m. adventsstjärnans första framträdande på svensk botten bortemot 1920-talet eller som en på 1930-talet införd ny sed, som hastigt slog igenom. Intressant är, att denna dualism i fråga om ursprunget till en del fortfarande kan skönjas i fråga om vissa detaljer.

Om man närmare granskar adventsstjärnans form, färg, pris, placering och innebörd så finner man härvidlag vissa variationer som bör beaktas. Två huvudtyper i fråga om formgivning förekommer: 1. Den klotformiga stjärnan med taggar åt alla håll, 2. den platta stjärnan med taggar åt sidorna. Till typ 1 hör den ursprungliga herrnhutiska stjärnan såväl den äldre modellen med fast kropp som den yngre "kropplösa" modellen. Den senare

förekommer fortfarande i handeln under namnet "Original Herrnhuter Stern", den förra påträffas endast som relik i äldre hem. Rött och vitt har varit de förhärskande färgerna. Till denna typ hör även den hopfällbara pappersstjärnan med taggar åt alla håll som enligt uppgift inte skulle ha kommit i handeln förrän ca 1940. Som förebild har man här säkerligen haft den herrnhutiska originalstjärnan. Tänkbart är att det är denna stjärna som åsyftas i de uppgifter som Martin P:n Nilsson erhållit om en i Sverige tillverkad stjärna efter mönster av en "handjord" tysk. Till typ 2 hör den från 1930-talet från Tyskland importerade adventsstjärnan. Det är en lätthanterlig, hopfällbar 5 à 10-taggig pappersstjärna. Rött och gult voro de från början förhärskande färgerna (en sagesman har dock omtalat att de även kunde vara röda och vita). Vilken spridning typ 1 har eller har haft i Sverige är inte undersökt. Säkert är dock att typ 2 är den absolut förhärskande åtminstone i Sydsverige. Hur utvecklingen från typ 1 till typ 2 skett vet vi ännu inte, dock måste förändringen ha försiggått i Tyskland och det är väl knappast troligt, att det skett i herrnhutisk regi eftersom samfundet fortfarande håller på den gamla originalformen. Att typ 2 slagit mest an beror säkerligen bl. a. på att den varit betydligt billigare än typ 1. Som pappershandlare Grahn nämner förekom även i handeln en stjärna som måste ha varit den yngre herrnhutiska modellen men som ansågs alldeles för dyr. En annan orsak måste ha varit, att det inte är så lättvindigt att bygga upp en stjärna av de lösa papperstaggarna. Vad placeringen av adventsstjärnan beträffar så är det möjligt, att utformningen även härvidlag spelat en viss roll. Typ 1 som fordrade större utrymme upphängdes i regel i en dörröppning, hall eller dylikt, medan typ 2 i allmänhet anbringades i fönstren. Tänkbart är, att denna sistnämnda placering kan ha influerats av affärernas fönsterskytning av adventsstjärnan.

Någon djupare religiös innebörd synes seden i allmänhet inte ha. Vid eftertanke sammanbindes den självfallet med Betlehemsstjärnan; men endast i hem där den religiösa tanken är levande och aktuell har den en mission att fylla som symbol — för övriga är den endast

ett pynt. Mycket tyder dock på att seden vid accepterandet och spridningen i Sverige efter första världskriget hade en mera medvetet religiös anknytning än vid den senare och allmännare spridningen genom affärerna på 1930-talet. Att den förra inställningen i motsats till den senare verkar konserverande för seden säger sig självt.

Då försäljningen av adventsstjärnor började på 1930-talet i affärerna är det naturligt, att de som bodde i samhällen och städer i första hand köpte sådana. Folkliivsarkivets sagesmän bekräfta även, att man började använda adventsstjärnor tidigare i städerna än på landsbygden. I fråga om sedens utveckling i Sydsverige från 1930-talet och framåt kan endast smärre lokala variationer noteras. Så kallas stjärnan på en del platser julstjärna och på andra adventsstjärna, men någon markant fördelning av benämningssområden finns ej. Stjärnan hänges alltid upp till första söndagen i advent, men somliga anse, att den skall tagas ned till jul, andra och de flesta, att den bör sitta uppe julen ut.

När det här i landet blivit så vanligt att hänga upp en stjärna till första advent, att man utan vidare kunde beteckna det som en folksed, insmög sig emellertid en social aspekt på detta bruk. Det betraktades av många som banalt och lite "declassé" att ha en adventsstjärna i fönstret. Den benämning på adventsstjärnan som Sigurd Erixon anfört från Stockholm — proletärstjärna — är nog ett uttryck för denna inställning (Moderna fest-seder, Saga och sed 1955, s. 49). Motiveringen till denna attityd är i regel, att stjärnorna finns i nästan vartenda fönster och att de hänga uppe alldeles för länge. Antagligen på grund härav är seden sedan en del år åter i avtagande — detta har observerats redan år 1956 av Folkliivsarkivets meddelare. Men i vissa fall har den dock inte upphört utan endast förändrats: pappersstjärnan har ersatts av en halmstjärna — att hänga upp en sådan möter inget socialt hinder. Dessa halmstjärnor säljes på hemslöjdsföreningarna och kostar 9:75, som jämförelse kan nämnas att pappersstjärnorna nu kosta ca 1 kr. I denna form närmar sig emellertid adventsstjärnan mera den äldre svenska produktionen av julpynt.

Att den nuvarande svenska adventsstjärne-

sedem bör betraktas som en kulturöverföring från Tyskland i sen tid är ställt utom allt tvivel. Men hur har seden uppkommit i Tyskland? Att den där haft anknytning till herrnhutismen har tydligt framgått av den muntliga traditionen men varifrån har man här fått seden? Professor Martin P:n Nilsson har genom professor H. Hepding i Giessen erhållit en intressant redogörelse från Brödraförsamlingens arkivarie om adventsstjärnans historia och med professor Nilssons tillåtelse publiceras den här i svensk översättning:

Archiv der Brüder-Unität.

Herrnhut, den 20 december 1957.

Herr Professor Dr Hepding, Giessen

Tyvänn är det oss inte möjligt att ge ett tillfredsställande svar på Eder hos Brödraförsamlingens direktion gjorda förfrågan om den herrnhutiska adventsstjärnans härkomst. Sedan adventsstjärnan blivit bekant i vidare kretsar dyker naturligt nog denna fråga ständigt upp. Tyvärr föreligger hittills icke någon skriftlig upplysning från äldre tid, som kan ge klarhet om stjärnans ålder och härkomst. Därför kan vi blott lämna Eder och professor Nilsson i Lund följande uppgifter:

Adventsstjärnan var redan i våra nu äldsta församlingsmedlemmars ungdom, dvs. åtminstone på 80-talet, en fast beståndsdel i adventsutsmykningen i de herrnhutiska gossinternaten i Kleinwelka (vid Bautzen) och Niesky (vid Görlitz). Internatet i Kleinwelka var avsett för missionärsbarnens uppfostran. I internatet i Niesky och i den därtill anslutna läroanstalten erhöll framför allt Brödraförsamlingens blivande teologer men samtidigt också ett växande antal icke herrnhutiska elever en humanistisk utbildning. I båda instituten tillverkades stjärnan av eleverna själva på fritiden och användes för adventutsmykningen av den byggnad där de efter åldersgrupper bodde tillsammans med en lärare. Vi bifogar en avskrift av en liten uppsats, där församlingens senare direktor D. S. Baudert ur eget minne skildrar framställningen av en sådan adventsstjärna ("Schulter an Schulter", h. 17, 1916). I detta fall gäller det tydligen ännu mycket små gossar, för vilka läraren ensam ombesörjer förfärdigandet. När det var

frågan om äldre årgångar svarade eleverna själva härför och läraren satte endast i gång saken och gav den tekniska anvisningen. Genom att elever övergick från Kleinwelka till Niesky och genom byte av lärare var förbindelsen livlig mellan de båda internaten, om det ena eller det andra hade prioritet i fråga om adventsstjärnan är därför nu omöjligt att fastställa.

Omkring år 1900 uppfann Pieter Hendrik Verbeck, som var innehavare av en pappers- och musikhandel i Herrnhut, stjärnan med metallkropp och rörliga spetsar, vilka var fästade på metallramar och lätt kunde anbringas på och lösgöras från själva huvud delen. Därigenom hade man löst transportproblemet och möjliggjort ett bekvämt bevarande av stjärnan år från år. Belysningen åstadkoms medelst en liten fotogen- eller oljelampa, senare hade man elektriskt ljus. I denna form och med en tillverkning som under två årtionden bedrevs som hemindustri av missionsbokhandeln i Herrnhut fann stjärnan sin väg ut ur internaten till Brödraförsamlingens familjer och enskilda församlingar och snart vida därutöver.

Men först när Harry Verbeck, son till den ovannämnde, efter första världskriget konstruerade nya former (den "kropplösa" stjärnan där taggarna fastgjordes direkt i varandra) och den fabriksmässiga tillverkningen började, satte den vida spridningen av adventsstjärnan in och samtidigt skedde en långtgående sekularisering och ett lösgörande från den kristligt-bibliska föreställningskretsen. I det följande uppstod i Herrnhut en "stjärnfabrik" och ett bolag m.b.p.a., som efter 1946 övergick till allmän egendom.

Man har nog tidigare antagit, att stjärnan hade gamla herrnhutiska anor, t. o. m. gående tillbaka till 1700-talet. Däremot talar dock att stjärnan inte ursprungligen tillhörde julse derna i våra församlingar. Först efter 1900 torde den ha upptagits i Brödraförsamlingens familjer och som kyrklig julprydnad över huvud taget först efter första världskriget.

Man får alltså antaga, att någon gång under 1800-talet en lärare i instituten i Kleinwelka eller Niesky "uppfunnit" den hemgjorda och inifrån illuminerade stjärnan. Har stjärngossarna eller liknande utgjort förebilden?

Vi känna visserligen inte här på orten denna sed, och ett väsentligt moment i denna, omkringbärandet och kringgången, saknas alltså i fråga om den herrnhutiska stjärnan. Idémässigt ansluter sig dock stjärnan så organiskt till den specifikt herrnhutiska tankekretsen kring julen och till de hos oss särskilt älskade julsångerna ("Morgenstern auf finstre Nacht" av Joh. Scheffer, m. fl.) att man väl skulle kunna anse den för en på herrnhutisk mark självständigt uppvuxen planta.

I övrigt är den hos oss så långt jag vet ursprungligen och helt deciderat en *advents*-, icke en julstjärna. I min barndom kom den med första advent och hade på julaftonen egentligen avstått från sin roll till julträdet, även om man var så förtjust i den, att man lät den hänga kvar i hemmen även över julhögtiden. Men den särskilda betoningen och

det liturgiska framhävandet av adventstiden är så långt jag har bekant en karakteristisk tradition för Brödraförsamlingen. Däremot föreligger ingen som helst relation till stjärngossarnas trettondag.

Om inte en tillfällighet kommer oss till hjälp, kan man med den historiska forskningens medel knappt komma längre. Men det skulle intressera oss utomordentligt ifall professor M. P. Nilsson genom den jämförande folkloristiska forskningsmetoden skulle kunna nå säkra resultat om den herrnhutiska adventsstjärnans uppkomst.

Med utmärkt högaktning

Eder tillgivne

Kr. Krüger
arkivarie

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Romersk mynthistoria

Av *Krister Hanell*

STURE BOLIN: *State and currency in the Roman Empire to 300 A.D.* Almqvist & Wiksell, Stockholm 1958. 357 s. Pris kr 48:—.

Det är en trivial sanning, att mynten, pengarna, tillhör de vardagslivets rekvisita, som utgör en så självklar del av vår tillvaro, att vi i varje fall har ytterst svårt att föreställa oss, hur samvaron människor emellan skulle gestalta sig utan betalningsmedel med statligt garanterad köpkraft. Men vi vet, vad det innebär av svårigheter och bekymmer, om myntens köpkraft försvagas med prishöjningar, varubrist och allehanda olägenheter som följd.

Det präglade myntet som vardagslivets normala betalningsmedel har en lång och skiftesrik historia, och det är en naturlig konsekvens just av penningens oerhörda betydelse för den enskilda hushållningen, att mynthistorien blir ett av de allra viktigaste hjälpmedlen, då det gäller att utforska gångna tiders vardagsliv. Ty i mynthistorien återspeglas med osviklig säkerhet inte bara staternas utan också de enskilda individernas ekonomiska situation i perioder av allmän välmåga lika väl som i tider av kriser, katastrofer och nöd.

Liksom så mycket annat av det, som tillhör vardagslivets självklara miljöfaktorer, är också det präglade myntet ett arv från antiken, förmedlat till det medeltida och därmed till det moderna Europa av det romerska världsväldet. Romarrikets myntväsen intar därför med all rätt en central plats i mynthistorien; dess grundliga utforskande är också och har länge varit en av den numismatiska vetenskapens angelägnaste uppgifter, men också en av dess mest svärbemästrade. Den romerska statens

myntpolitik alltifrån den egna myntpräglingens början i tredje århundradet f. Kr. till kejsar Konstantins nyordning av myntväsendet i fjärde århundradet e. Kr. erbjuder en mängd intrikata problem, kring vilka den ena teorien efter den andra byggs upp, utan att dock den tidigare forskningen kan sägas ha nått fram till definitiva lösningar.

I här föreliggande avhandling har historieprofessorn Sture Bolin i Lund tagit upp den romerska mynthistorien och dess väsentliga problem till förnyad behandling. Att han i stor utsträckning bygger på sina föregångare är givet, deras verk redovisas också omsorgsfullt, men han närmar sig problemen från nya utgångspunkter och med nya metoder och kommer på en rad väsentliga punkter fram till nya, överraskande och enligt anmälarens mening även säkra resultat.

Inledningsvis behandlas de gängse teorierna rörande de antika staternas myntväsen. De har sin utgångspunkt i Theodor Mommsens grundläggande forskning om det romerska myntväsendet, vilka i sin tur vilar på den klassiska liberalismens idéer om ett myntväsen, baserat på en fast metallvaluta, inom vars myntsystem det enskilda myntets reala marknadsvärde är identiskt med dess metallvärde. Redan de äldsta mynten, präglade i Lydien i Mindre Asien omkring 600 f. Kr., skulle således vara statsgaranterade stycken av ädelmetall med nominellt och reallt lika värde hos de enskilda mynten av samma valör. Prof. Bolin går till grunden och ställer frågan, hur denna "likavärdesteori" i verkligheten förhåller sig till det föreliggande materialet, de bevarade mynten själva. Han börjar sin undersökning med några av de äldsta lydiska mynten, präglade i

elektron, dvs. en legering av guld och silver, och påvisar, att dessa mynt å ena sidan uppvisar en påfallande noggrann standardisering med avseende på vikten men å andra sidan en lika påfallande variation, vad myntmetallens guldhalt beträffar. Inom 19 undersökta mynt, samtliga tillhörande en serie med ett högervänt lejonhuvud som mynthild, varierar guldhalten mellan 31 och 54,9 %. Prof. Bolin pekar här på ett intressant och viktigt mynthistoriskt problem, som aldrig tidigare tagits upp till verkligt uttömmande behandling. Han framhåller, att den gängse uppfattningen, att myntmetallen varit en i naturen förekommande guld-silver-legering med varierande sammansättning, icke gärna kan vara riktig. Visserligen föreligger tyvärr inga data rörande sammansättningen av naturligt lydiskt elektron, och detta är givetvis en allvarlig lucka. Prof. Bolin menar emellertid, att bristen i viss mån täckes av en notis hos Herodotos rörande lydiskt guld av olika finhetsgrad, och hävdar, att som myntmetall måste ha använts med konst åstadkomna legeringar och att således den föreliggande variationen i myntens guldhalt måste vara avsiktlig. Förklaringen ligger enligt prof. Bolin i det med myntpräglingen oskiljaktigt förbundna statliga myntmonopolet, dess art och konstruktion. Myntpräglingen hade från början till uppgift att bereda den präglade staten en icke föraktlig intäkt. Det präglade myntet fick ett högre marknadsvärde än motsvarande kvantitet omyntad ren ädelmetall; skillnaden utgjorde en präglingsskatt staten-myntproducenten till godo, och genom att ge mynten varierande guldhalt hölls allmänheten-myntkonsumenten okunnig om skattens exakta höjd.

Att döma av de sifferuppgifter, som prof. Bolin lämnar, uppgick den lydiska präglingsskatten sannolikt till 30 % av den till prägling inlevererade guldquantiteten. Men då noggranna uppgifter ges endast för mynt av en enda präglingstyp, är materialet för ringa för att ensamt tillåta vittgående teoretiska slutsatser. I själva verket är inte heller undersökningen av de lydiska mynten att betrakta som utgångspunkt för studiet av de romerska. Tvärtom. Först efter genomgången av prof. Bolins undersökning av de romerska mynten får hans analys av den äldsta lydiska präg-

lingen sin rätta belysning. Linjen drages bakåt. De regler, som äger sin giltighet för romersk myntning, visar sig kunna tillämpas redan på den äldsta kända myntpräglingen över huvud taget. Att myntpräglingen har varit en givande inkomstkälla för den lydiska staten, torde i själva verket inte kunna bestridas. Namnet på den siste lyderkungen, Kroisos (Croesus), har ju också blivit symboliskt.

Själva faktum, att pengarnas metallvärde varierade, kunde naturligtvis alls inte hemlighållas. Men detta synes inte ha haft någon betydelse för allmänhetens inställning till det nya betalningsmedlet. Variationen accepterades, och i detta förhållande ligger ett nytt och stort problem, det problem, som prof. Bolins undersökning i första hand gäller.

Variation i metallvärde mellan enskilda myntstycken av nominellt samma valör är nämligen ingen egendomlighet, som karakteriserar enbart de äldsta lydiska mynten. Den är i antiken ett normalt fenomen och utmärker i allra högsta grad det romerska myntsystemet, fastän här liksom hos de äldsta grekiska silvermynten variationen inom samma präglingstyp inte beträffar lödigheten utan de enskilda myntens vikt. Skillnaden i metallvärde är alltså här allom uppenbar och inte dold bakom en standardiserad vikt som i de äldsta lydiska elektronmynten. Men effekten är densamma. Och inte heller i Rom förorsakade variationen i och för sig några monetära bekymmer; den accepterades, och tyngre och lättare mynt kurserade jämsides, så länge medelvikten hos ett större antal mynt av samma valör hölls konstant. Prof. Bolin ställer nu frågan, hur detta var möjligt, och söker sig fram till de lagar, som reglerade och begränsade de faktiskt förekommande viktvariationerna inom mynt av samma präglingstyp och identisk valör.

Materialet för undersökningen utgöres av de rika bestånd av romerska mynt, som bevarats till vår tid, alldeles speciellt de många myntskatter, innehållande ett större antal mynt, som vid olika tillfällen gömtes i jorden. I ett bihang har prof. Bolin i tabellarisk form redovisat alla beskrivna fynd av romerska denarer (silvermynt), innehållande mer än 20 mynt, från tiden 69—ca 250 e. Kr., och s. 67 ff. redogör han för skattfynd av romerska mynt från

Sydindien. Alla former av romerskt riksmünt behandlas, såväl de äldsta kopparmynten som den senare republikens och kejsartidens silver- och guldmynt. På grund av silvrets dominerande ställning som myntmetall inom den romerska världsmakten ägnas dock huvudintresset åt det ledande silvermyntet, denaren, vars historia följes från de första präglingarna under republikens storhetstid till denarens undergång i finanskriserna på 200-talet e. Kr.

De romerska denarerna var mynt av anmärkningsvärt lång livslängd. Prof. Bolin påvisar (s. 52), att skattfynden från den äldre kejsartiden ger vid handen att skatterna till mycket stor utsträckning består av denarer, som präglats långt före den tid, då skatten i fråga nedgrävdes. Dock förekom vid ett par tillfällen sänkningar av denarernas vikt och lödighet, men dessa åtgärder hade inga allvarliga verkningar. Ända fram till den stora nedskärning av penningvärdet, som genomfördes av kejsar Septimius Severus (193—211) cirkulerade äldre och yngre mynt jämsides; de äldre och bättre mynten försvann inte. Detta innebär, att Greshams välkända lag om det bättre myntets undanträngande till förmån för det sämre inte verkade på det sätt som man skulle vänta sig, om denarernas metallvärde skulle varit helt avgörande för deras värde som betalningsmedel. I det ur metodisk synpunkt ytterst viktiga kap. IV (s. 51—103), som behandlar denarens förhållande till Greshams lag, kommer prof. Bolin (s. 99) fram till den intressanta och ovedersägligt riktiga slutsatsen, att det romerska myntsystemet före 200 e. Kr. utmärkes av att myntets reala värde endast till en viss utsträckning bestämmes av kvantiteten ädelmetall i myntlegeringen. Beträffande denarerna täckte silvervärdet endast 3/4 av realvärdet. Resten är ett övervärde, åsatt av staten i samband med myntningen, en utpräglingsskatt.

Frågeställningarna i kapitlet om denaren och Greshams lag leder över till det centrala kapitel V (s. 104—130), där för första gången de teoretiska förutsättningarna för utprägling och nedsmältning av mynt i historiska miljöer underkastas en utförlig matematisk analys. Prof. Bolin särskiljer fyra olika teoretiskt tänkbara myntsystem: 1) icke med präglings-skatt belastade mynt av likformigt metallvärde

(mynt av absolut metallstandard, det europeiska 1800-talets klassiska valuta); 2) icke skattebelastade mynt av variabelt metallvärde; 3) med skatt belastade mynt av likformigt metallvärde; 4) med skatt belastade mynt av varierande metallvärde. Studiet av dessa fyra typer leder till det grundläggande resultatet (s. 108), att typ 2 icke är praktiskt möjlig, att alltså med präglingskatt icke belastade mynt icke kan ha varierande metallvärde och att å andra sidan mynt med varierande metallvärde måste vara belastade med en skatt, som gör att deras reala marknadsvärde överstiger det värde, som betingas av deras lödighet och vikt. För mynt av fast och likformigt metallvärde gäller Greshams lag obetingat. För myntsystem, där metallvärdet varierar inom mynt av nominellt samma valör, så som fallet var inom det romerska myntväsendet, ligger förhållandena annorlunda till, och det stora problemet blir att finna de lagar, som reglerar variationen, och de gränsvärden, vilkas överskridande resulterar i att Greshams lag träder i funktion.

Prof. Bolin undersöker först sin tredje mynttyp, beskattade mynt av likformigt metallvärde, och finner med hjälp av en rent matematisk operation, att dylika mynt mycket väl kan reduceras till ett lägre metallvärde med just den del av det ursprungliga metallvärdet, som svarar mot det av skatten betingade övervärdet, utan att risk föreligger för att de äldre och bättre mynten skall undanträngas ur den allmänna marknaden, åtminstone den inhemska. Skatten gör, att nedsmältning inte lönar sig. Höjden av skatten-övervärdet anger också med absolut precision den nedre gräns, till vilken devalveringen kan gå. Men, och även detta är mycket viktigt, en devalvering i riktning mot denna nedre gräns innebär så stora fördelar såväl för innehavare av omyntad ädelmetall som framför allt för staten, innehavaren av myntmonopolet, att en dylik devalvering inte bara är möjlig utan sannolik. Resultatet blir, att mynt med nominellt samma valör men med olika metallvärde kommer att cirkulera jämsides.

För beskattade mynt av från början varierande metallvärde gäller samma lag med vissa utvidgningar och modifierationer, och även i detta fall kan variationsamplituden och gränsvärdena uttryckas med hjälp av enkla mate-

matiska formler. Den i det enskilda myntet ingående kvantiteten ädelmetall spelar därvid ingen roll. Skattesatsens höjd och medelmetallvärdet hos en given myntemission i dess totalitet utgör de bestämmande faktorerna.

I en lysande men för en icke-matematiker något svårläst utredning deducerar prof. Bolin fram formlerna för såväl en "naturlig" som en maximal variationsskala. I en naturlig skala är den övre gränsen $2ma/(2a-1)$, där $1/a$ är skattesatsen och m myntens medelmetallvärde; den undre gränsen är $2m(a-1)/(2a-1)$. I en maximal variation utgöres den övre gränsen av den medelmängd av myntmetall, som teoretiskt sett måste betalas för varje enskilt mynt i en emission, dvs. $ma/(a-1)$; den teoretiska undre gränsen, som emellertid i praktiken icke utnyttjas, är 0. En sådan maximal variation uppstår, om med utgångspunkt från en naturlig variationsamplitud m sänkes till den nedre gränsen $2m(a-1)/(2a-1)$ och en ny naturlig variationsamplitud uppstår kring detta värde med bibehållande av den ursprungliga variationens övre gränsvärde. En sådan reduktion av m innebär inga monetära risker, om värdet på a bibehålles, och prof. Bolin fastslår (s. 123) som en allmän regel, att varje myntserie med naturlig variation kan ge upphov till en ny serie, varierande kring ett lägre m -värde, samt att en dylik utveckling är sannolik. Det är därför helt naturligt, att inom ett myntsystem, där en präglingskatt ger mynten ett realvärde, som överstiger deras metallvärde, mynt av nominellt samma valör men med skiftande metallvärde cirkulerar jämsides, så länge de gränsvärden, som betingas av myntskatten, iakttages för medelmetallhalten hos det totala antalet mynt tillhörande en och samma myntemission. Först när metallvärdet hos enskilda mynt av äldre emissioner blir så stort, att det överskrider medelvärdet av präglingskostnaden för det gängse normalmyntet (metallvärde + skatt) träder Greshams lag i funktion, och sådana mynt försvinner ur marknaden genom nedsmältning eller thesaurering.

I bokens senare del demonstrerar prof. Bolin de på teoretisk väg vunna resultaten genom att applicera dem på det bevarade romerska myntmaterialet. De av honom uppställda lagarna för metallvärdets variation inom mynt-

emissionerna bekräftas här i detalj, och över den romerska mynthistorien faller nytt ljus. Här är icke platsen att redogöra för kopparassens, denarernas och guldmyntens historia i detalj, men det måste sägas, att den mynthistoriskt intresserade och varje historiker över huvud taget har mycken lärdom att hämta i prof. Bolins grundliga och väldokumenterade framställning. Med hjälp av synnerligen instruktiva tabeller och diagram påvisar prof. Bolin, hur utmyntningen med hänsyn till variationsamplituder och successiva sänkningar av metallvikten ända till 200-talet e. Kr. följer de av honom funna lagarna. De största och mest påfallande variationerna förekommer inom den tidiga kopparmyntningen; prof. Bolin leder också i bevis, att övervärdet hos dessa tidiga kopparmynt var anmärkningsvärt högt, $1/3$. Silvret hade regelbundet ett övervärde av $1/4$, och för senrepublikens och kejsartidens guldmynt lyckas prof. Bolin göra sannolikt, att övervärdet varit $1/5$.

Av mycket stort intresse för varje historiker är bokens två sista kapitel (XI: The Monetary Crisis of the Third Century; XII: Diocletian's Monetary Policy and Price Edict). Det förra belyser med ledning av guldmynten på ett skrämmande sätt det romerska myntväsendets förfall under 200-talet. Diagram 20 på s. 254 visar sålunda med all önskvärd tydlighet, att de av kejsar Gallienus (260—268) präglade gulmynten inte följde någon som helst norm. De kan, som prof. Bolin påpekar (s. 286), inte ha varit mynt i vanlig mening, endast präglingsförsedda bitar av ädelmetall.

Det sista kapitlet behandlar en av de märkligaste och mest omdiskuterade företeelserna inom senantikens ekonomiska historia, kejsar Diocletianus' ryktbara maximipristariff av år 301. Prof. Bolin framlägger här en ny förklaring, som enligt anmälarens åsikt bättre än tidigare framlagda teorier låter oss fatta innebörden av det gigantiska regleringsförsöket och ställer dess bestämmelser i en begripligare relation till samtida litterära källors vittnesbörd. Enligt prof. Bolins uppfattning (s. 321) var prisregleringens syfte att skydda köpkraften hos det kopparmynt, dubbeldenaren, som Diocletianus lät prägla i stora kvantiteter för vardagslivets behov av betalningsmedel och som var extremt övervärderat i relation till

kejsarens övriga myntenheter. Dessa kopparmynt utsläpptes emellertid i sådana massor, att markanden översvämmades och de i dubbel-denarer uttryckta varu- och arbetspriserna steg till det mångdubbla. Kyrkofadern Lactantius har alltså alldeles rätt, när han säger, att prisstegringarna var en följd av kejsarens egna åtgärder. Att regleringsförsöket under sådana omständigheter måste misslyckas, säger sig självt.

I prof. Bolins djupgående undersökning av det romerska myntsystemets historia saknar man emellertid en skildring av den omedelbara historiska bakgrunden till att det romerska myntväsendet blev utförmad efter de principer, som prof. Bolin har klargjort. Som förut nämnts, ges inledningsvis en analys av de äldsta lydiska mynten. Perioden mellan dessa äldsta mynt och det romerska riksmyntets uppkomst behandlas däremot blott helt flyktigt. Att de arkaiska grekiska silvermynten utmärkas av konstant silverhalt och starkt varierande vikt, framhålles (s. 39), och därur kan läsaren själv så småningom dra den slutsatsen, att Aeginas och det arkaiska Athens myntsystem varit uppbyggda enligt principer, motsvarande dem som senare tillämpades av Rom. Den athenska stormaktstidens mynt (s. 41 f.) uppvisar däremot en högt driven precision beträffande både lödighet och vikt. Det kan inte undvikas, att när man slutat läsningen av prof. Bolins bok, tankarna går tillbaka till Athen och man frågar sig, hur det athenska myntväsendet egentligen var uppbyggt, sett i ljuset av prof. Bolins undersökningar beträffande det romerska. Använda måhända Athen under sin stormaktstid ett skattebelastat mynt av konstant metallvikt

(Bolins typ 3), och var i så fall precisionen i de enskilda myntens vikt en företeelse, som hängde samman med det athenska myntets ledande ställning som internationell valuta? Men framför allt, hur gestaltade sig myntningsprinciperna under den tidighellenistiska tiden, särskilt i Syrakusa, vars rika och med rätta beundrade mynt dock var den dominerande valutan i västra medelhavsområdet före det romerska riksmyntets uppkomst?

Att begära svar på alla dessa frågor med ens vore dock förmätet, och måhända kommer prof. Bolin själv att i fortsättningen också ägna sin uppmärksamhet åt grekiskt myntväsende. I här föreliggande bok är det Roms riksmynt, som är föremål för behandling, och det kan utan tvekan fastslås, att prof. Bolin här har lämnat ett synnerligen betydelsefullt bidrag till den romerska mynthistoriens utforskning. Arbetet utmärkes av en strikt genomförd, exakt metodik, som kommer till uttryck inte bara vid behandlingen av rent numismatiskt material utan också på de många ställen, där förf. har anledning att ta upp litterära källor till diskussion, bl. a. vid analysen av ett flertal viktiga och stundom svårtolkade papyrusdokument. Boken, som framträder i en vacker och vårdad typografisk utstyrelse, är dessutom synnerligen välskriven. Framställningen är visserligen starkt koncentrerad och kräver en aldrig slappnande uppmärksamhet hos läsaren. Men uppmärksamheten underlättas av stilen, som är livfull och spänstig, och studiets möda belönas fullt ut genom den stimulans, som rikedomerna på intresseväckande problemställningar och nyfunna problemlösningar skänker.

FÖRENINGSMEDDELANDE

Styrelseberättelse 1958

Föreningen för svensk kulturhistoria har under år 1958 främst inriktat sin verksamhet på att ekonomisera utgivningen av tidskriften RIG. Under året har 3 häften utgivits.

Den 4 december 1958 avhöll föreningen årsmöte i Nordiska museet. Till föreningens ordförande omvaldes hovrättspresidenten Herman Zetterberg. Till sekreterare efter förste intendenten Mats Rehnberg, som önskat avgå, utsågs förste intendenten Marshall Lagerquist. Till föreningens kassaförvaltare efter framlidne direktören Sten Westerberg utsågs dennes son civilingenjör Bo Westerberg. Till revisor omvaldes fil. dr K. E. Sahlström samt efter intendent Arne Biörnstad, som önskat avgå, nyvaldes intendenten Anders Nyman.

Som verkställande redaktör för tidskriften RIG har fr. o. m. häfte 2 1958 professor Sigfrid Svensson inträtt efter intendenten Rehnberg.

Under året har föreningen åtnjutit ett statsanslag om 4 200 kr såsom bidrag till tryckning av RIG.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

Ingående Balans Konto

1/1 1958		
<i>Tillgångar</i>		
Bankräkning	1 948:79	
Kassa	168:15	
Postgiro	2 161:42	2 329:57
Div. Personer (medlemsavg.)	1 192:—	
Div. Personer (försäljning)	738:—	1 930:—
		<u>Kronor 6 208:36</u>

<i>Skulder</i>		
Överskott 1957	3 253:34	
Överskott 1953—1954	3 036:26	
Underskott 1956	—81:24	2 955:02
		<u>Kronor 6 208:36</u>

31/12 1958 *Vinst och Förlust Konto*

<i>Inkomster</i>		
Medlemsavgifter	3 000:—	
Försäljning	490:—	
Statsbidrag	4 200:—	
Gåva	500:—	
Ränta	223:27	
		<u>Kronor 8 413:27</u>

<i>Utgifter</i>		
Tryckningskostnader	7 985:80	
Övriga omkostnader och porto	96:40	
Överskott 1958	331:07	
		<u>Kronor 8 413:27</u>

31/12 1958 *Utgående Balans Konto*

<i>Tillgångar</i>		
Bankräkning	6 262:06	
Kassa	137:95	
Postgiro	161:42	299:37
		<u>Kronor 6 561:43</u>

<i>Skulder</i>		
Fataburen (felaktigt inbetalt på postgiro)	22:—	
Överskott 1953—1954	2 955:02	
Överskott 1957	3 253:34	6 208:36
Överskott 1958	331:07	
		<u>Kronor 6 561:43</u>

Stockholm i mars 1959.

Herman Zetterberg

Mats Rehnberg

Revisionsberättelse 1958

Undertecknade, som av Föreningen för Svensk Kulturhistoria utsetts till revisorer för granskning av föreningens räkenskaper för år 1958, få härmed efter fullgjort uppdrag avgiva följande berättelse.

Räkenskaperna äro förda med omsorg och reda och alla utgiftsposter vederbörligen verifierade. Den i styrelsens berättelse ingående översikten av

föreningens ekonomiska ställning överensstämmer med räkenskaperna. Vi få därför tillstyrka, att föreningen beviljar skattmästaren och styrelsen full och tacksam ansvarsfrihet för det gångna årets förvaltning.

Stockholm den 9 juli 1959.

K. E. Sahlström

Anders Nyman

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

<i>En bok om Svindersvik</i> av Andreas Lindblom m. fl.	9:—	<i>Lapsk kultur vid Stora Luleälvskällsjöar</i> av Ernst Manker	45:—
<i>Tapeter</i> av Ingemar Tunander	9:—	<i>Modedräkter 1600—1900</i> av Gunnel Hazelius-Berg	7:—
<i>Mälsåker — ett Tessinslott vid Mälaren</i> av Erik Andrén	9: 50	<i>Orgelverken i Västerås stift</i> av Josef Sjögren	35:—
<i>Spel opp i spelemänner</i> av Otto Andersson	20:—	<i>Vävskedsmakeri och hornslojd</i> av Folke Svedenfors	7:—
<i>Julita klostrets godspolitik</i> av Per Stensland	5:—	<i>Smycken i svensk ägo</i>	24:—
<i>Broderier</i> av Anna-Maja Nylén	5:—	<i>Skolseder från Skara</i> av Allan Nilsson	5:—
<i>Norrländskt sågverksliv</i> av Reinhold Olsson	10:—	<i>Staffordshirefigurer</i> av Rut Liedgren	10:—
<i>Spelkort</i> av John Berpström	7:—	<i>Leva i brukssamhälle</i> av Björn Hallerdt	12:—
<i>Bruksherrgårdar i Gästrikland</i> av Hans Beskow	45:—	<i>Urmakare i Sverige</i> av Elis Sidenblad	30:—
<i>Helgerum i Tjust</i> av Manne Hofrén	14:—	<i>Stjärnsundsuren</i> av Sten Lundwall ..	12:—
<i>Flaskor och glas</i> av Elisa Steenberg	9:—	<i>Ur och urverk</i> av Sten Lundwall ..	18:—
<i>Klockringningsseden i Sverige</i> av Nils-Arvid Bringéus	40:—	<i>Rokokomöbler</i> av Marshall Lagerquist	25:—
<i>Löfholmens Theatersällskap 1828—1830</i> av Arvid Bäckström	15:—	<i>Computus</i> av Nils Lithberg	12:—
<i>Dalmätningarna och deras förlagor</i> av Svante Svärdström	18:—	<i>Miranda i Sverige och Norge 1787</i> utgiven av Stig Rydén	20:—
<i>Järnsmidet i Vasatidens dekorativa konst</i> av Brynolf Hellner	20:—	<i>Kistor</i> av Gösta von Schoultz	4:—
<i>Slagan och andra tröskredskap</i> av Dag Trotzig	12:—	<i>Organisterna i Västerås stift</i> av Josef Sjögren	40:—
<i>Sledges and Wheeled Vehicles</i> av Gösta Berg	10:—	<i>Folkdräkter</i> av Anna-Maja Nylén ..	12:—
<i>Gångstigslandet</i> av Sigurd Dahlbäck	20:—	<i>Hallandsgårdar</i> av Albert Sandklef	28:—
<i>Linvävarämbetet i Malmö och det skånska linneväveriet</i> av Ernst Fischer	36:—	<i>Folkligt dräktskick i Vingåker och Österåker</i> av Anna-Maja Nylén ..	16:—
		<i>Prästgårdsminnen</i> av Lars-Gabriel Andersson	10:—

C. VILH. JACOBOWSKY

GUSTAFSBERG,

Sveriges äldsta badort

Nordiska museets handlingar : 51

"Det har blivit en bred krönika, ty materialet har varit rikt. Boken bör över huvud taget vara en värdefull källskrift då det gäller den tidiga utvecklingen av svenskt badortsliv."

Borås Tidning

"Kärleksfull inlevelse och gedigen lärdom präglar i hög grad Jacobowskys verk, där svenskt badortsliv från gustaviansk tid till i dag kartlägges i detalj och där både den kultur- och den personhistoriskt intresserade har mycket att hämta."

Olof Byström i Dagens Nyheter

"Jacobowsky må emellertid hyllas för de förtjänster han vinnlägger sig om och äger: grundlighet i uppspårandet av källorna, var de än gömmer sig, saklighet i redogörelsen för den tekniska och ekonomiska utvecklingen, skrupulös noggrannhet i citat och källhänvisningar och vid utblick över vår person- och badortshistoriska litteratur. Hans hus är gediget murat."

Gustaf Näsström i Stockholms-Tidningen

"...bygger på ett 40-årigt studium av arkiv, tidningspress och resebeskrivningar, som han kunnat komplettera med egna ungdomsminnen och en ingående lokalkännedom."

Alf Åberg i Svenska Dagbladet

"Jacobowskys skildring av den gamla badortens öden är en för den kulturhistoriskt intresserade mycket rolig läsning: lite sirlig som den idyll den skildrar men också då och då maliciöst spirituellt. Man får verkligen uppleva Gustafsberg, Nordeuropas äldsta kurort, från dess kungliga glansperiod — då lille kronprins Gustaf kom hit för att bada saltvattenbad i ett flytande lusthus vid stranden — från förlovningarnas förlovade land på 1830-talet till nedgångenstiden med det 'tråkiga' Gustafsberg."

Upsala Nya Tidning

"Bo Lagercrantz redogör för den särpräglade bebyggelsen, där man hittar åtskilliga lustiga ting. Också på Gustafsberg har 80-talets snickarglädje frodats. Marshall Lagerquist redogör för möbler och andra inventarier och man förvånas över att så mycket av det gamla bevarats så väl under alla åren."

Västmanlands Läns Tidning

N O R D I S K A M U S E E T

Pris häftad 30:—